

המטכ"ל מול חיל הים בעשור עגום 1953-1962

מחברים: זאב אלרון ושאול ברונפלד

מקור: "יסודות", גיליון 1 | לחימה, למידה והפקת לקחים

הוצאה: המחלקה להיסטוריה בצה"ל

עורכים: יגאל אייל, אלי מיכלסון

שנת הוצאה: 2019

תקציר

המאמר מציג את הדילמות שעמדו לפני בוני הכוח הצבאי, בייחוד בחיל הים, בשנות החמישים של המאה ה-20. הוא מתמקד ביעדי המטכ"ל ובקשייו להכריע בין תפיסת "המענה" בזירה הימית ובין תפיסת "היתרון היחסי" שביקשה למגר את האיום המצרי במהירות באמצעות כוחות האוויר והיבשה.

המאמר סוקר את מאזן הכוחות הימי שבין ישראל למצרים ומתאר את תפיסת חיל הים שהתפתחה בתחילת שנות החמישים. מנגד, הוא מביא גם את עמדתם של רבים מחברי המטכ"ל, שביקשו לצמצם את מקום חיל הים בבניין הכוח הכללי.

המאמר חושף אותנו לדיונים, המחולקים לפי תר"ש (תוכנית רב-שנתית), על אודות בניין הכוח הצה"לי בממד הימי ועל הנסיבות ההיסטוריות בשנותיה הראשונות של המדינה. בסופו הוא מציג את התובנות הנובעות מהם ואת דרכי ההתמודדות של מקבלי ההחלטות בצבא עם מחסור נרחב במשאבים לצד אתגריו הגדולים של חיל הים הצעיר.

המטכ"ל מול חיל הים

בעשור עגום 1953-1962

זאב אלרון ושאול ברונפלד¹

מחקר זה מוקדש לזכרו הברוך של אלוף משנה יעקב שפי, ראש מחלקת ציוד בחיל הים, 1961-1968, שפיקד על ההיבטים הלוגיסטיים של מהפכת הסטי"לים.

מבוא

בשנות החמישים שררה בקרב הפיקוד הבכיר מחלוקת קשה על יעדי חיל הים ועל סדר הכוחות הנגזר מהם. ראשי החיל דגלו ב"צי מאוזן" השולט ברמה בים התיכון, ומולם ניצבו הרמטכ"לים ורוב חברי המטכ"ל, שראו בחיל לא הרבה יותר מ"משמר חופים". בלב המחלוקת היו האמצעים הנדרשים לאבטחת ההשברה - כלומר הבטחת חופש השיט לישראל - אם מצרים תנסה להטיל עליה מצור ימי. המחלוקת נגעה לשלוש שאלות מרכזיות: עד כמה גדולה סכנת המצור הימי; מהם המשאבים שכדאי

1 ד"ר זאב אלרון הוא חוקר במחלקה להיסטוריה בחטיבת התורה וההדרכה שבאגף המבצעים בצה"ל; שאול ברונפלד הוא עמית מחקר במרכז דדו לחשיבה צבאית בחטיבת התורה וההדרכה שבאגף המבצעים.

המחברים מבקשים להודות לעובדי ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון, בעבר ובהווה, על סיועם המקצועי והחברי להכנת מאמר זה כמו גם להכנת מחקריהם הקודמים. תודות שלוחות לאילנה אלון, דורון אביעד, דורית הרמן, לימור יצחק, אבי צדוק, מיכל צור, אביבה קרטון, שירלי ראובני ושובל שדה. תודה מיוחדת לד"ר סא"ל אלי מיכלסון, שהעמיד לרשותנו מסמכים חשובים על הלקחים ממלחמת סיני וסייע לנו בעצות טובות רבות.

להשקיע בהיערכות מול הסכנה; ומה הדרך המיטבית לניצול המשאבים. וזאת, לנוכח דלות תקציבי הביטחון, מצד אחד, וההשקעות הגדולות שנדרשו בחיל האוויר ובשריון להשגת הכרעה באוויר וביבשה, מצד שני.

המחלוקת התמקדה בשאלות: האם כדאי להשקיע בהחזקת שיטת ספינות שטח "גדולות" (במונחים ישראליים) המורכבת מקורבטות ופריגטות, והאם כדאי להוסיף אליהן גם משחתות?² הצורך בסד"כ (סדר הכוחות) הימי האחר - סירות טורפדו, ציוד לקומנדו הימי ונחתות - לא היה שנוי במחלוקת, שכן הוא תאם את תפיסות המטכ"ל וגם היה זול, יחסית למשחתות. הרצון של חיל הים לקיים שיטת משחתות מודרנית ויקרה, והתנגדות המטכ"ל לכך, ליוו את התוכניות הרב-שנתיות (תר"שים) בשנות החמישים. המחלוקת הסתיימה רק בשנות השישים, כשחיל הים חולל את מהפכת הסטי"לים (ספינות הטילים) והוציא משירות את שתי המשחתות שנותרו בו.

לצד הוויכוח הגדול על המשחתות התפתחה, אחרי מלחמת סיני, מחלוקת בדבר עיתוי הקמתה של שיטת הצוללות. מנכ"ל משרד הביטחון שמעון פרס, בתמיכת ראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן-גוריון, דחף להקימה כבר ב-1958, על בסיס צוללות מיושנות (וזולות). לעומתם, הרמטכ"ל חיים לסקוב ומפקד חיל הים שמואל טנקוס לא רצו בצוללות הללו, והעדיפו להמתין עד שירווח מבחינה תקציבית.

על פי המשגתו של יצחק בן ישראל, ניתן לאפיין את המחלוקת כהתנגשות בין שתי גישות בסיסיות לבניין הכוח: מפקדי חיל הים, מרדכי לימון וטנקוס, דגלו ב"גישת המענה"; דהיינו בניית כוח ימי במבנה הדומה לזה של הצי המצרי ופיצוי על הנחיתות הכמותית באיכות הלוחמים. הרמטכ"ל משה דיין, חיים לסקוב וצבי צור (בתמיכת ראשי אג"ם שלהם), דגלו ב"גישת היתרון היחסי"; כלומר בניית כוח יבשתי ואווירי שיהיה מסוגל להשיג הכרעה מהירה מול מצרים, וכך לאיין את סכנת

2 במחצית הראשונה של המאה ה-20 - קורבטות ופריגטות היו ספינות קטנות המיועדות בעיקר להגנת ספינות סוחר מפני צוללות, בעוד משחתות נועדו בעיקר להגן על ספינות מלחמה גדולות יותר (אוניות מערכה, סיירות ונושאות מטוסים) מפני מגוון איומים. המקור של המילה משחתת (torpedo boat destroyer) מלמד על משימתן המקורית, שאליה נוספו יכולות נגד צוללות (נצ"ל) ונגד מטוסים (נ"מ).

המצור הימי.³

בתחילת כהונתו של יוחאי בן-נון כמפקד חיל הים, הוא המשיך בגישת קודמיו; אך במקביל הוא יזם חשיבה חדשה, שסימנה את סוף "העשור העגום". תחת פיקודו נהגתה, פותחה וקמה שייטת הסטי"לים, בעלת יתרון יחסי מובהק, כפי שהוכיחה לחימת החיל במלחמת יום הכיפורים.

מאמר זה יתאר את הדינמיקה של בניין הכוח במהלך שנות החמישים, תוך עיגונה בתהליכי הכנת התר"שים בעשור הנחקר, ויחבר בין מחקרים קודמים של מחברי המאמר הזה, שהתייחסו לראשית התקופה ולסופה.⁴ הראשון, של זאב אלרון שעסק בצה"ל של ראשית שנות החמישים ותיאר בפירוט את התר"ש הראשון ואת היווצרות המחלוקת בין המטכ"ל לחיל הים על רקע המצוקה התקציבית שנגזרה על צה"ל; השני, מאמר של אלרון, שבחן חלק מהדילמות בבניין הכוח הימי באותה תקופה; והשלישי, מאמר של שאל ברונפלד על הקמת שייטת הסטי"לים בשנות השישים, שתיאר את סיום המחלוקת במסגרת תר"ש "חשמונאים", שבו התחוללה מהפכת הסטי"לים, ואת תוצאותיה הברוכות במלחמת יום הכיפורים ואחריה. החיבור של שתי התקופות, שביניהן היה תר"ש "בני יעקב", נעשה תוך תיאור השפעותיהן של ההתפתחויות הסוערות במהלך העשור: חימוש הצי המצרי באמצעי לחימה (אמל"ח) סובייטיים רבים ואיכותיים, מלחמת סיני ולקחיה, השינוי במעמדה האסטרטגי של ישראל בעקבות המהפכה בעיראק והסכנה למשטר בירדן ביולי 1958, שהדגימו את התרומה הישראלית ליציבות במזרח התיכון, הסכם אדנאואר-בן-גוריון לסיוע צבאי ועוד.

המחקר יבליט שני היבטים חשובים בבניין הכוח. ראשית, הטיפול הבעייתי של המטכ"ל במחלוקת מבצעית בין חיל האוויר לחיל הים.

3 יצחק בין ישראל, "תורת היחסות של בניין הכוח", **מערכות** 352-353, אוגוסט 1997, עמ' 33-42; יצחק בן ישראל, "תורת הביטחון והלוגיקה של בניין הכוח", **מערכות** 354, נובמבר 1997, עמ' 43-33. שימו לב להערת בן ישראל, המזהירה מפני יישום קיצוני של גישת היתרון היחסי. עמדת דיון, שתכונה להלן "הפשרה", תואמת את האזהרה, וזו הייתה גם עמדתו של רבין, ראש אג"ם של לסקוב ושל צור. ללסקוב, לעומת זאת, הייתה עמדה קיצונית – לסגור את שייטת המשחתות (ראו פירוט להלן).

4 זאב אלרון, **לקראת הסיבוב השני – התמורות בצה"ל והשינוי שלא היה בתפיסת הביטחון, 1952-1955**, תל אביב: מערכות, 2016; אלרון, "דילמות מרכזיות בפיתוח סדר הכוחות של חיל הים 1952-1955" (מאמר שלא פורסם); שאל ברונפלד, "המהפכה בעניינים ימיים – שייטת הסטי"לים", **בין הקטבים** 14, דצמבר 2017.

המטכ"ל לא בחן לעומק את האפשרות שאבטחת ההשברה תתבצע על ידי חיל האוויר. ייתכן שהיו לכך סיבות מוצדקות, אבל אפשר שזו דוגמה, שאינה אחרונה, למקרה שהמטכ"ל אינו ממלא את חובתו להכריע במחלוקת בין־זרועית או בין־חילית. להערכתנו, מדובר בהתנהלות שהשפיעה לרעה במלחמות ישראל, גם אלה שהסתיימו בניצחונות.

שנית, המחקר יתאר את מורכבות יחסי העבודה בין המטכ"ל לבין הזרוע בעלת החשיבות המוגבלת; המטכ"ל "ייבש" את תקציבי חיל הים, ורק בסוף העשור הושגה תמיכת המטכ"ל בתפיסה החדשה שהציג המפקד החדש של החיל, שמונה תוך דילוג על שכבת מפקדים ותיקים.

התר"ש הראשון: 1954/5-1957/8

צה"ל נכנס לעידן חדש

בסוף 1952 עבר צה"ל טלטלה עזה; מרדכי מקלף מונה לרמטכ"ל והחליף את יגאל ידין, שלא הסכים לדרישת בן־גוריון לקיצוץ בתקציב הביטחון. על מקלף ועל משה דיין, שמונה לראש אג"ם, הוטלה משימת ענק דור־תכליתית – לקצץ בסד"כ ובתקציב, מצד אחד, ולהגביר את כושרו של צה"ל לקראת "הסיבוב השני", מצד אחר.

באותה עת התמתנה תחושת הסכנה המיידית אך לא פחת החשש שנבע מפער המשאבים והעוצמה שבין ישראל למדינות ערב. לאור תובנות שהופקו מהתכנון האופרטיבי וממשחקי המלחמה שנערכו בשנים 1952-1949, היה ברור כי יש צורך בגידול ניכר בעוצמתו של צה"ל כדי לעמוד במקרה הגרוע ביותר – "מקרה הכול" – מלחמה שתיפתח בהתקפת פתע של מדינות ערב. על בסיס התובנות שהתפתחו הוחלט על ארגון מחדש של הצבא. "צוות תכנון מערך צה"ל" העריך את היקף הסד"כ שניתן להקים, והכין תוכנית־אב ש־שנתית לשנים 1954/5-1959/60,⁵ שנועדה לאפשר את הקמתו של סד"כ זה.

תיאור מפורט של הכניסה לעידן החדש מופיע במקומות אחרים, וכאן נסתפק באזכור רשימת ההתפתחויות שהביאו להכרח לטלטל את צה"ל: המצב הכלכלי הקשה, שגרם למחסור במטבע חוץ ולגירעונות תקציביים; הירידה הצפויה במחזורי הגיוס; התנפחות המפקדות והשירותים; ההידרדרות בכושר הלחימה והמוכנות.⁶

5 באותה תקופה היו שנות העבודה מתחילות ב־1 באפריל ומסתיימות ב־31 במארס.

6 אלהון, **לקראת הסיבוב השני**, עמ' 27-61.

במאמר זה יובלט האילוץ התקציבי כמשפיע על הצטיידות חיל הים, בגלל צרכיו המוגבלים של החיל בכוח אדם, כחיל קטן, מצד אחד, ובשל יוקר (אמצעי) הלחימה שלו, מצד שני.

בראש הצוות עמד עוזר ראש אג"ס, אל"ם מאיר אילן, והרוח החיה בו היה סא"ל יובל נאמן, ראש מחלקת (רמ"ח) התכנון, שעמד בראש ועדת מערך המלחמה - אחת משש ועדות המשנה של הצוות. עבודת הצוות התייחסה למגמות בשש שנות התר"ש, וכללה המלצות מפורטות לשלוש השנים הראשונות. חשוב להדגיש, כי עבודת הצוות לא הייתה בבחינת יש מאין; היא ביטאה רעיונות ותפיסות שכבר עלו במסגרות צה"ליות שונות (תוכניות אופרטיביות, הערכות מצב, סיכומי התמרונים השנתיים וניירות מטה מגוונים); זאת, תוך הכנסת הסוגיות התפיסיות והפטרונות המוצעים - במונחי כוח אדם ותקציב - למסגרת מתכללת ומסודרת.⁷ הצוות מונה ב-17 במאי 1953 והגיש את המלצותיו הסופיות ב-25 באוגוסט. המטכ"ל דן בהמלצות בספטמבר, וסיכומן היה הבסיס לתוכנית העבודה לשנת 1954/5.

בחודש ספטמבר, בד בבד עם הדיונים במטכ"ל, הוצגו המלצות הצוות בפני ראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן-גוריון ומי שעמד להחליפו במשרד הביטחון, פנחס לבון. בן-גוריון ולבון גם נפגשו עם כל "הנפגעים" ואפשרו להם לערער על סיכומי הרמטכ"ל. דיונים אלה היו תשומה חשובה למסמך "18 הנקודות", שבו הציג בן-גוריון לממשלה, באוקטובר 1953, את תפיסותיו לגבי הביטחון והחוסן הלאומי, לפני שיצא לחופשה ארוכה.

הסוגיות העיקריות שבהן עסק התר"ש לא נגעו במישרין לחיל הים, בגלל התפקיד הצנוע שיועד לו בתפיסת הביטחון הלאומי, ולכן אין צורך לחזור עליהן כאן. עם זאת, חשוב להבליט את עוניו של צה"ל באותה תקופה - את עליבות התשתיות ואמצעי הלחימה, את שמישותם הנמוכה, את המחסור בנשק, בתחמושת, באמצעי תובלה, באמצעי קשר ועוד. הקשיים החומריים העצומים התגמדו ביחס לקשיים האנושיים, בעידן שבו רבים מהמתגייסים היו עולים חדשים בעלי שליטה מוגבלת בעברית, השכלה נמוכה ובעיות סוציאליות קשות, ורוב המפקדים ובעלי המקצוע היו חסרי הכשרה מסודרת, וגם אותם היה קשה לשכנע להישאר בשירות קבע. בכנס

7 שם, עמ' 127-137, 141-145. התוכנית לא זכתה בשם, ולהלן תכונה "התר"ש הראשון".

ספ"כ שבו הוצג התר"ש התפייט שמעון פרס, מנכ"ל משרד הביטחון, וכך תיאר את הדילמה של צה"ל: "יד יותר קפוצה וחרב יותר חדה", ודין הוסיף: "יש דיספרופורציה בין כושר התמרון של אותם ג'טים [מטוסי קרב סילוניים] וטנקים חדשים ובין כושר התמרון של מדינת ישראל".⁸ המציאות שעיימה נאלצו המפקדים להתמודד הייתה קשה מנשוא, וקורא בן ימינו יתקשה לתופסה.⁹

להבנת הטיעונים של חיל הים ושל המטכ"ל ולקריאה נכונה של הנאמר בין השורות של הפרוטוקולים והמסמכים האחרים - חשוב לזכור את המסגרת לדיונים: ראשית, היו אלה דיונים תפיסתיים שבסופם "תכלית" - הקצאת משאבים לזרועות ולחילות במציאות כלכלית קשה מאוד; שנית, על אף הצורך לקצץ בתקציב הביטחון הרי הסד"כ האווירי תוכנן לקלוט מטוסי קרב סילוניים, והסד"כ היבשתי עמד לגדול במספר חטיבות ואוגדות, תוך העצמת מרכיבי הטנקים והארטילריה. לעומתם, חיל הים נדרש לצמצם את "הסד"כ הכבד" של השייטת הגדולה; שלישית, התפיסות המטכ"ליות שקבעו כי לחיל הים עדיפות נמוכה יצרו בעיה מורלית קשה בזרוע שמלכתחילה הדימוי החיצוני כמו גם הדימוי הפנימי שלה לא היו מהמשובחים.¹⁰ משכך, רבים מהמשתתפים בדיונים, בעיקר הבכירים שבהם, ביטאו את הדרישות הקשות מחיל הים בלשון מפיסת. כך למשל, בסכמו את הדיון בתכנון סד"כ חיל הים בישיבת המטכ"ל ב-28 ביוני 1952, אמר מקלף "שאין תחליף לחיל הים בביצוע משימותיו, עובדה שאין להתעלם ממנה. אין מגמת הדיון, איפוא, למצוא גופים שימלאו פונקציות ימיות, אלא באיזו מידה יוכל חיל הים למלא את יעודו במסגרת צה"ל ומה יעשה על מנת להשיג מטרה זו".

8 **כנס ספ"כ ביום 28.12.1953** (ארכיון צה"ל [להלן: א"צ] 39/847/1962).

9 רס"ן ש' גזית, אג"מ, **אינפורמציה עבור שר הביטחון**, 16.1.1953 (א"צ 1/7/1956). ראו גם תיאור והמחשה על ידי הרמטכ"ל דיין בכנס ספ"כ ביום 28.12.1953 (א"צ 39/847/1962). תיאור מפורט, מכמיר לב, על מחסור מצד אחד ועל כפילויות וחוסר יעילות מצד שני, ראו אצל: אלרון, **לקראת הסיבוב השני**, עמ' 53-60.

10 בן גוריון נהג להצביע על חשיבות חיל הים והעלה על נס את הפגיעה בשתי ספינות מלחמה מצריות במלחמת העצמאות. אולם נראה שהוא לא היה רגיש ליריבות בין אנשי השייטת הגדולה לבין אנשי הקומנדו הימי, שהטביעו את הספינות המצריות. תיאור תמציתי ועדכני של חיל הים בשנות התר"ש הראשון ראו אצל: מרדכי בר-און, **כשהצבא החליף מדיו**, ירושלים: יד יצחק בן צבי, 2017, עמ' 145-165. תיאור מפורט של התקופה ראו: דניאלה רן, **התפתחותו של חיל הים הישראלי מתום מלחמת העצמאות עד יוני 1956**, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת חיפה, מארס 2006. המחברים מבקשים להודות לד"ר רן על שיחות מאלפות, שסייעו בעריכת מחקר זה.

מאזן הכוחות הימי בין ישראל למצרים

התובנה המרכזית שעמדה בבסיס הדיונים על בניין כוחו של חיל הים בראשית שנות החמישים הייתה ההכרה בעדיפות המכרעת שממנה נהנתה מצרים ביחס לישראל בזירה הימית. עדיפותו של הצי המצרי באה לביטוי חלקי בלבד במהלך מלחמת העצמאות, בעיקר לאחר הטבעת ספינת הדגל המצרית ופגיעה קשה במקשת, באמצעות סירות נפץ, במהלך מבצע "יואב". לאחר המלחמה המשיכו המצרים לפתח את כוחם הימי, שבסיסו העיקרי היה באלכסנדריה. בראשית שנות החמישים קנתה מצרים בבריטניה שתי משחתות קלות מדגם האנט (hunt),¹¹ סלופ (sloop),¹² שלוש פריגטות, קורבטה, שלוש שולות מוקשים, תשע שולות מוקשים חופיות, שש סירות טורפדו וכמה ספינות משמר ונחיתה. בניגוד לרבים מכלי השיט של חיל הים הישראלי, שנקנו כגרוטאות ולאחר מכן הורכב עליהם חימוש מאולתר, מרבית כלי השיט שנמכרו למצרים היו מצוידים בחימוש ובמכשירי מכ"ם ובקרת אש מקוריים. הבריטים המשיכו באספקת הכלים למצרים למרות מדיניות "ההצהרה המשולשת" ממאי 1950, שהייתה אמורה לשמר את מאזן הכוחות במזרח התיכון. רק לאחר התעוררות הסכסוך על השליטה באזור התעלה באוקטובר 1951, השעתה בריטניה את יצוא הספינות למצרים. בתקופה זו גם הצליחה בריטניה לעכב את רוב הזמנותיהם של המצרים בגרמניה המערבית, לטורפדות ולציוד אחר, אך אלה פנו לרכש באיטליה ובצרפת. עוד בשנת 1950 היו הצרפתים לספק חשוב של ציוד ימי למצרים, כאשר מכרו להם מוקשים ימיים, כלים אמפיביים ותותחים להגנת חופים. באפריל 1951 חתמו המצרים על חוזה לבנייה בצרפת של שש סירות טורפדו ולרכישת מלאי גדול של טורפדות. מקור נוסף היה ארצות הברית, שם רכשו המצרים שתי פריגטות.¹³

בקנה מידה עולמי, הצי המצרי לא נראה מרשים, אבל בהשוואה אליו - עוצמתם של כלי השטח של חיל הים הישראלי הייתה כמעט זניחה. עיקר כוחו של חיל הים התרכז בשייטת 1 - "השייטת הגדולה" - שכללה שלוש פריגטות ושתי קורבטות, והוצבה בנמל חיפה. הפריגטות מדגם River -

11 בדחי 1,200 טון.

12 מסוג Black Swan, בדחי 1,470 טון.

13 ראו מסמכים שונים של ענף ים/4 על הצי המצרי מהחודשים ינואר-פברואר 1952 (א"צ 633/535/2004).

מבטח (ק-28), משגב (ק-30), ומזנק (ק-32) - היו ספינות בעלות דחי מרבי של 1,865 טון שנבנו לליווי שיירות באוקיינוס האטלנטי במלחמת העולם השנייה. מהירותן המרבית הייתה רק 18 קשר - מספיק לליווי שיירה איטית של אוניות סוחר, אך כמחצית ממהירותה המרבית של משחתת באותה עת. הן נקנו בשנת 1949 לאחר שהוסרו מהן החימוש והאמצעים לגילוי צוללות. בארץ חומשו שתיים מהן בשלושה תותחים בקוטר 120 מ"מ משנת ייצור 1912, בעלי קצב אש מרבי של חמישה פגזים בדקה. השלישית חומשה בתותחים בקוטר 102 מ"מ משנת ייצור 1918, עם קצב אש של שמונה פגזים בדקה. בנוסף, צוידה כל פריגטה בתותח נגד מטוסים (נ"מ) בופורס בקוטר 40 מ"מ ובמכ"ם ניווט, אך בקרת האש הייתה מכנית. הפריגטות הישראליות לא צוידו בטורפדות, שהיו עשויות להקנות להן אפשרות להטביע כלי שיט גדולים מהן.¹⁴ שתי הקורבטות הישראליות היו קטנות ואיטיות אף מהפריגטות, וגם הן היו חמושות בדלות.

הפריגטות והקורבטות שנמצאו בידי ישראל היו מתקשות להתמודד מול המשחתות שבידי המצרים, גם אילו היו כולן כשירות לפעולה; אבל הן לא היו. כך למשל, בספטמבר 1952 היו רק שתי פריגטות ישראליות במצב פעיל, והשלישית, מזנק, הוחזקה על ידי צוות סדיר למחצה שהושלם על ידי חניכי קורסים ואנשי מילואים.¹⁵ שתי הקורבטות וכמה כלי עזר הודממו "מתוך חוסר כוח אדם ותקציב", בניסוחו של מפקד חיל הים לימון. הוא הוסיף כי הכלים שהודממו "הולכים ומתקלקלים בגלל תנאי הים המיוחדים ותוך מספר שנים יצאו מכלל שימוש". המחסור בכוח אדם ובתקציב פגע גם בשיטות האחרות של החיל. לימון התלונן, כי עם קבלת סירות טורפדו לא ניתנה תוספת של כוח אדם ותקציב להחזקתן, ולכן ל-12 הכלים בשיטת 5 היו רק ארבעה צוותים סדירים. תקן שייטת 11, שכללה 17 נחתות מסוגים שונים,¹⁶ מנה 16 חיילים סדירים, ו"מצב

14 רוב המידע על הפריגטות לקוח ממסמך של אגף החימוש, **רכש חיל הים - התעצמות בעקבותיו**, 15 במאי 1956 (א"צ 439/101042/65). בנוגע לנחיתות הפריגטות הישראליות ביחס למשחתות שהיו בידי המצרים, ראו: שלמה אראל, **לפניך הים: סיפורו של ימאי, מפקד ולוחם**, תל אביב: משרד הביטחון - ההוצאה לאור, 1998, עמ' 177.

15 על צוות ה"מזנק", ראו: צבי קיין, **במבט לאחור: סיפור אישי**, הוצאה פרטית, 2005, עמ' 130-131.

16 מרביתן נחתות נושאות מכוניות (נמ"כים) - כלי שיט קטנים שהיו מסוגלים לשאת רק כלי רכב קלים ועשרות בודדות של חיילים.

כלי השייט הנו בהתאם".¹⁷ לימון חזר על דרישה קודמת,¹⁸ וביקש כי שיא כוח האדם בחיל יועלה ל-3,500 איש. ברוח דרישתו של לימון, אמנם שיא כוח האדם המאושר של החיל עלה מ-2,077 בראשית דצמבר 1952 ל-2,507 ביוני 1953, אולם בפועל ירדה מצבת כוח האדם באותה תקופה מ-2,567 ל-2,511.¹⁹

נראה שבנוסף לנחיתות במשתנים הפיזיים - כגון מספר כלי השיט, גודלם, מהירותם, חימושם וכשירותם - הושפעה ההערכה לגבי מאזן הכוחות בים מגישה ספקנית ביחס לכושר הפעולה של חיל הים. ביטוי ליחס זה ניכר במכתבו של נספח צה"ל בווישינגטון, חיים הרצוג, אשר הביע תמיהה על ההחלטה להשיט קורבטה לארצות הברית בחודש ספטמבר, "שהוא הגרוע בין חודשי השנה ומלווה סופות וסערות קשות ומחייב ניסיון והכרה מסוימת של ים זה", כאשר צוות האונייה אינו כולל אף ימאי שחצה מעולם את האוקיינוס האטלנטי, למעט הטבח.²⁰

דבריו הציניים של הרצוג מצביעים על חולשת הגורם האנושי, שהחמירה את קשיי החיל בהתמודדות מול הצי המצרי המשוכלל יחסית. דניאלה רן סיכמה את מצב כוח האדם בחיל בשנים שאחרי מלחמת העצמאות:

בסקירת כוח האדם הראשון שעמד לרשות החיל התברר שהיו בארץ אנשים שגם אם לא היו חיילי צי, הרי שהיה להם רקע ימי. את מקום הניסיון והידע שהיו לוקים בחסר, מילאה זיקה חזקה לים, נכונות ללמוד ולהילחם, תושייה ואומץ. אך עד מהרה, החלה עזיבה של חלק מהם ולחיל הופנה זרם צעירים ללא ניסיון ימי וללא זיקה לים. ביניהם היו רבים ברמה נמוכה ומעטים ברמה הנדרשת ללימוד המקצוע הימי ולחיים על אוניות הדורשים תכונות אישיות

17 מפקד חיל הים (לימון) לראש מת"ם ולסגן רמטכ"ל, **מחקר חסכון ויעול**, 14 בספטמבר 1952 (א"צ 15/79/54).

18 מפקדת חיל הים/מחלקת המבצעים, **תכנון שנת העבודה 1952/53**, 17 בנובמבר 1951 (א"צ 1/447/53).

19 נתונים מתוך: השלישות הראשית/מדור רישום ממוכן, **דוח מצבי ריכוז מס' 191/52** ליום 1 בדצמבר 1952 (א"צ 176/488/5); השלישות הראשית/מדור רישום ממוכן, **דוח מצבי ריכוז מס' 197/53** ליום 1 ביוני 1953 (א"צ 173/488/55).

20 מנספח צה"ל בווישינגטון (הרצוג) למפקד חיל הים, **הפלגת ק-40 סנונית**, 17 בספטמבר 1953 (א"צ 114/579/54).

שונות מאשר ביבשה. מעל הכל הכבידה העובדה שכחמישים אחוז מהחיילים החדשים היו עולים חדשים ולא היו דוברי עברית. מעבר לקושי בכל מקום בצבא באידיעות שפה, הרי שעל כלי שיט שהפעלתם דורשת מילוי פקודות שונות ומשתנות תדיר, לעיתים במהירות, היה קושי רב יותר.²¹

מחקרה של רן מצביע גם על המאמצים הכבירים שעשו מפקדי חיל הים, שלמה שמיר ואחריו לימון וטנקוס, להכשיר מפקדים וקצינים טכנולוגיים; שכן קשיי הגורם האנושי לא התרכזו רק במגויסים ובבעלי דרגות נמוכות.²²

ההכרה בחולשת חיל הים הישראלי עמדה בבסיס הערכת המצב המבצעית. על פי תרחיש פסימי ששימש בסיס לדרישות חיל הים לסד"כ, הודות לעליונות הכמותית והאיכותית של ספינותיהם, היו המצרים מסוגלים להשיג שליטה באגן המזרחי של הים התיכון. שליטה זו הייתה עלולה לאפשר להם להפגז ריכוזי אוכלוסייה, להנחית כוחות פשיטה ולנתק את נתיבי האספקה. הצורך החיוני בשמירה על נתיבי הים פתוחים נבעה ממשקלו הגבוה של היבוא בצורכי המשק הישראלי בתחומי המזון, הדלק, התחמושת וחלקי החילוף עבור הצבא, וחומרי גלם לתעשייה, והיעדר מלאי חירום שהיו עשויים לאפשר למשק להמשיך ולפעול יותר משבועות בודדים.

מתווה התמרון שערך חיל הים בין 19 ל-28 באוגוסט 1952 הצביע על הצורך להתמודד עם התרחיש הפסימי והציג את המענה לו. על פי סיפור המעשה, למדינה הכחולה (ישראל) נודע שהמדינה הירוקה (מצרים) עתידה לתקוף אותה, ולפיכך שלחה יחידת חבלה שהצליחה לפגוע, ערב המלחמה, בפריגטות שעגנו בנמלי המדינה הירוקה. למרות הפגיעה, הצליחו הירוקים להטביע שיירת אספקה שיועדה למדינה הכחולה ולהפגז את חיפה בלילה; למחרת בבוקר הותקף הצי הירוק ונפגע בהתקפה משולבת של חילות האוויר והים הכחולים. ההצלחה בתרגיל, בפגיעה בצי הירוק הן בפעולת קומנדו והן בקרב משולב אוויר-ימי, הייתה אופטימית יותר מכפי שניתן היה לצפות בהתחשב ביחסי הכוחות במציאות.

21 רן, התפתחותו של חיל הים, עמ' 97.

22 שם, עמ' 109-124.

מסמך שסיכם את התמרון ציין כי למרות שיפור כללי ברמת האימונים של חיל הים, הוא סובל מציוד שהיה נחות מלכתחילה ואשר מצבו הולך ורע בשל התיישנות ומחסור בחלקי חילוף. נכתב בו שהמהירות המרבית של ספינות שייטת 1 עומדת על 18 קשר כאשר תחתיתן נקייה, אך אין אפשרות לנקות אותן, משום שאין בארץ מבדוק. עוד נכתב כי "מצב הנשק הכבד חמור", משום שהוא יוצר עוד במלחמת העולם הראשונה. לנוכח מצבן של הספינות, נקבע שהכרחי לרכוש שתי אוניות בעלות מהירות של 27 קשר לפחות, וכוח אש של ארבעה תותחים בקוטר 4 אינטש.²³ הרמטכ"ל יגאל ידין, שביקר בתמרון יחד עם בן-גוריון, הוסיף ביקורת על הגורם האנושי:

המפקדים הגבוהים של חיל הים אתם נפגשנו [...] אינם מראים כושר מספיק של הערכת מצב ודיווח בצורה צבאית. נוהלי הקשר בין האוניות שבים ובין מפקד חיל הים הם למטה מכל ביקורת. מברקים מידיים שוהים למעלה משש שעות ברוב המקרים. השפה הצבאית הכללית וכן שיטות העבודה הנהוגות בצה"ל בכללו (שאינן ספציפיות) אינן שגורות בפי מפקדי חיל הים. [...] יש להעביר את כל סגל הפיקוד הגבוה של חיל הים בקורס מתקדם למפקדים שלב א' וב' לפי דרגותיהם. יש לתכנן מבצע מיוחד בחיל שיחדיר ללב כל המפקדים את חשיבות הניקיון והדרכים להשגתו. להכניס משטר משמעת יותר חמור כלפי מפקדים שאינם מקפידים על נוהלי הצבא. לבדוק מיד את נוהלי הקשר וסדר משרד הקשר בחיל הים על מנת למנוע תקלות רציניות בעתיד.²⁴

23 ללא ציון מחבר, **סיכום תמרון חיל הים קיץ 1952**, נובמבר 1952 (א"צ 7/79/54).

24 רמטכ"ל למפקד חיל הים, עם עותק לשר הביטחון, **ביקור שר הביטחון והרמטכ"ל בתמרוני חיל הים**, 28 באוגוסט 1952 (א"צ 70/540/55).

תפיסות חיל הים²⁵

הנחת היסוד של מפקד חיל הים מרדכי לימון, כפי שהוצגה לשר הביטחון בראשית ספטמבר 1953, הייתה: "עצם קיומנו בזמן מלחמה, במידה שהמלחמה לא תהיה קצרה ביותר יהיה תלוי בשמירת עורקי החיים, בים ובאוויר ומניעת חסימתם". מהנחה זו הוא גזר את חמשת היעדים של חיל הים:

- א. ארגון העברת השברה [אספקה] הבאה דרך הים והגנה עליה;
- ב. התמודדות והכרעה של צי האויב ושיבוש דרכי ההספקה שלו;
- ג. סיוע למערכה היבשתית והאווירית להכרעת האויב;
- ד. ארגון והגנת החופים;
- ה. הבטחת [אבטחת] הבסיסים הימיים.²⁶

עיון במקורות מגלה כי היו כמה ניסוחים ליעדים האלה, אך הגרעין המשותף לכולם היה הרצון להשמיד את הצי המצרי, או לפחות להרתיעו מלפעול, ובכך לאפשר, ראשית, את ההשברה וגם, שנית, למנוע ממנו לתקוף את מרכזי האוכלוסייה והתעשייה סביב תל אביב וחיפה. שמואל טנקוס, מי שהחליף לימים את לימון, אמר באותה פגישה דברים מפורשים: "היעוד הראשון של חיל הים - ארגון ההשברה". לשיטתם, אבטחת ההשברה חייבה להקים שייטת משחתות מודרניות שילוו את ספינות הסוחר במרחב שבין כרתים לישראל ויסתייעו במטוסי סיור ותקיפה ארוכי טווח. בה בעת, החיל יפעיל סירות טורפדו (סט"רים) לתקיפת הצי המצרי בקרבת חופי ישראל, ויחידת קומנדו ימי (שייטת 13), שתתקוף ספינות אויב בעזרת סירות נפץ ותחבל בספינות המצריות בנמליהן. במילים אחרות, לשם השגת יעדי החיל, כפי שהגדירו ראשיו,

²⁵ המקורות העיקריים לפרק זה הם: **סיכום ישיבת אג"ם** ביום 9.4.1953 (א"צ 10/526/1955); וגם ישיבת המטכ"ל ביום 28.6.1953 - **פרוטוקול הישיבה וסיכום הדין** (א"צ 115/540/1955), וגם **המצע לדין**, מיום 21.6.1953 (א"צ 7/8/1956); **ישיבות המטכ"ל** ביום 26.8.1953 (לפני הצהריים ואחריהם רק עם צוות התכנון) (א"צ 63/1162/1981); **פגישה עם מפקדת חיל הים** 1.9.1953 (א"צ 2156/890/1973). בפגישה השתתפו בן-גוריון, השר לבון, מקלף, דיין וראשי חיל הים; ישיבת המטכ"ל ביום 14.1.1954. הישיבות מסוכמות אצל: אלרון, "דילמות". מקור חשוב לתפיסות חיל הים מאז 1951: רן, **התפתחותו של חיל הים**, עמ' 23-28. ראו גם תיאור הרצון לרכוש משחתות בין 1949 ל-1953, שם, עמ' 131-132.

²⁶ דברי לימון בפגישת בן-גוריון ולבון עם מפקדת חיל הים, 1.9.1953 (להלן, "חמשת היעדים").

נדרש "צי מאוזן" - שילוב של שייטת משחתות (שייטת 1, "הגדולה") עם שייטת סט"רים, קומנדו ימי, ספינות משמר, אמצעי התרעה ותותחי חופים. טנקוס הוסיף ואמר: "כדי שיהיה לנו סיכוי להצליח בלחימה מול הצי המצרי יהיה צורך לרכז במקום הקרב את כל מה שישי לנו [...] את ספינות השטח, את הסט"רים ואת הקומנדו הימי בקרב משולב של כל הכוחות האלה"²⁷.

באותה עת עדיין לא היו למצרים צוללות, אך לדעת חיל הים הם יכלו למנוע את ההשברה בעזרת המשחתות שלהם; לכן דרש החיל להצטייד בארבע משחתות מודרניות, לבנות "צי מאוזן" ולהסתייע בכוחות אוויר ייעודיים. לחיזוק עמדתו נתלה חיל הים באילנות גבוהים; בראש ובראשונה, באדמירל וההוגה האמריקאי הידוע אלפרד מיהאן (1840-1914). שלמה אראל, לימים מפקד החיל, הסביר בזיכרונותיו: "כל הלומד היסטוריה יודע גם, שבכל המלחמות הגדולות - למן ימי רומא וקרתגו ועד למלחמת העולם השנייה - הכריע בסופו של דבר מי ששלט בים"²⁸.

בריאיון מאוחר תיאר לימון את פירושו של חיל הים לתפיסת הביטחון הקלאסית, שדגלה ביוזמה ובהעתקת הלחימה לשטחי האויב: "התפיסה הייתה לפגוע באויב לא בחופי ישראל אלא במקומות שבו נמצא האויב. אפשר להגיד שזה מאחורי קווי האויב, הפעילות צריכה להיעשות לא בשטח שלנו". לימון ראה דמיון בין הגבול היבשתי עם מדינות ערב לבין הגבול הימי, ותבע אמצעים שיאפשרו להכריע את הצי המצרי במרחבי הים התיכון, בדומה לאמצעים שהוקצו לזרועות היבשה והאוויר, לשם ההכרעה בלחימה היבשתית.²⁹

התפיסה העולה מדבריהם של ראשי החיל היא שיש לצייד אותו לקרב הכרעה ימי שבו הוא יצליח להשמיד את הצי המצרי, בזכות כליו החדשים ויכולות הלחימה העדיפות. בכך יוסר האיום על ההשברה ועל רצועת החוף, ואף תתאפשר הנחתת כוחות מעבר לקווי המצרים.³⁰

27 דברי לימון, שם.

28 אראל, **לפניך הים**, עמ' 203-204.

29 רן, **התפתחותו של חיל הים**, עמ' 23-24. הריאיון עם לימון נערך בשנת 2002.

30 תדפיס הרצאה של מפקד חיל הים, אלוף שמואל טנקוס, **לוחמת חיל הים**, בבית הספר לפיקוד ומטה. המצע הופץ לדיון במפקדת חיל הים ב־23.3.1955: "ברגע שיגיע הרכש [של המשחתות] נחפש, לראשונה, את הקרב המכריע". (א"צ 5/816/1958).

חיל הים אמנם לא ערער על הקביעה כי ההכרעה במלחמה תושג ביבשה, בעזרת כוחות האוויר, אבל ראשיו גרסו שעל צה"ל להיערך גם למצור ימי, שעשוי להיות בעל משמעות אסטרטגית חמורה אם המלחמה לא תסתיים בניצחון מהיר; או אם לאחר הניצחון תתנהל מלחמת התשה ימית נגד ישראל. הסד"כ הימי בשנת 1953 היה עלוב, גם באופן מוחלט וגם בהשוואה לצי המצרי, ונדרשו סכומי עתק, במונחי אותם ימים, על מנת להתאימו לתפיסות של חיל הים. החיל תבע לרכוש ארבע משחתות חדשות שעלותן הסתכמה ב־36 מיליון דולר; בנוסף לכך, נדרשו השקעות במודרניזציה של שיטת הסט"רים, בציוד הקומנדו הימי וגם במערך השליטה והבקרה.³¹ להשוואה, כלל הרכש של צה"ל בשנת העבודה 1953/4 עמד על פחות מ־10 מיליון דולר, כך שפירושה של עמידה בדרישת חיל הים, ללא הגדלה משמעותית בתקציב, היה כי כשני שלישים מתקציב הרכש השש-שנתי של צה"ל יופנו רק לקניית משחתות, ולא תהיה התעצמות משמעותית בחילות אחרים.

על מנת לסבר את האוזן: במחיר משחתת אחת, 9 מיליון דולר, ניתן היה לרכוש 30 מטוסי קרב מודרניים מסוג F-86 סייבר (ללא חלקי חילוף ותחמושת), וכך להגדיל פי שלושה את מספר מטוסי הקרב הסילוניים שברשות ישראל.

התביעות העצומות של חיל הים מעלות השערה שראשיו פעלו, כמו רבים לפנייהם ואחריהם, ב"שיטת מצליח" - העלאת דרישות מופרזות רבות בתקווה שחלקן יאושרו. השערה פחות מחמיאה מעלה שבחיפה לא קראו נכון את אשר התגבש בתל אביב, במישור האסטרטגי, הארגוני והתקציבי. על הפער בין חיפה לבין תל אביב מצביעות הראיות הבאות:

ראשית - החיל דרש סימטריה בינו לבין חיל האוויר. עד כדי כך, שסבר כי בקביעת שעת ה"ש" של מכה מקדימה יש לתת עדיפות לשיקולי חיל הים על פני אלה של חיל האוויר. החיל היה מודאג בשל האפשרות "שאם תינתן עדיפות לחיל האוויר במתקפתו המוקדמת יוזעק האויב והסיכויים של

31 צוות תכנון מבנה ומערך צה"ל, **סדר הכוחות לחיל הים - הערכת מצב ותכנית**, צורף כמצע לדיון מטכ"ל ב־28.6.1953, נספח א' (א"צ 7/8/1956). ראו גם: הערכת מצב לתכנון סדר הכוחות הכללי (א"צ 250/488/1955). זו הגרסה שנידונה במטכ"ל באוגוסט 1953. הנתון מתוך סעיף 23 במסמך. במהלך הדיונים התברר שרכש ארבע משחתות יכול שיסתכם "רק" ב־30 מיליון דולר (ראו להלן).

חיל הים להצלחה יפחתו בהרבה".³² בנוסף, בהתייחסות החיל ללוחמת אוויר-ים אמנם הייתה הכרה בכך שבישראל לא ניתן לקיים נושאות מטוסים, למרות מרכזיותן בכוח של המעצמות הימיות, אולם במקום זה הייתה ציפייה שחיל האוויר ייעד "טייסת אחת או שתיים שיוקדשו לפעולה עם חיל הים ושהטייסים יתאמנו כל הזמן איתנו בשיטות הלחימה מעל הים".³³ דרישות חיל הים בתחום האווירי התעלמו מהסד"כ המוגבל של חיל האוויר ומהמשימות הרבות של הכוח האווירי. בנוסף, חיל הים לא התייחס לדילמות המרכזיות הקשורות להקמת זרוע אווירית מודרנית ולהפעלתה באותה עת: ריכוז או ביזור השליטה על המשאבים האוויריים ולמאבק של חיל האוויר על עצמאותו.³⁴ דילמות אלה נגעו בראש ובראשונה ללחימה ביבשה, אך דרישות חיל הים מצביעות על ניתוק מהשיח הצה"לי.

שנית - לימון התעלם משאלה קשה של בן-גוריון, שהניח כי הצד המצרי לא יישאר מאחור במרוץ החימוש. בן-גוריון חשש כי אחרי שצה"ל יצטייד תמורת סכומי עתק במשחתות מודרניות, שעדיפות על המשחתות המיושנות מסוג האנט של הצי המצרי, יחליטו גם שם לרכוש משחתות מודרניות; ואז יחזור מאזן הכוחות לנקודת המוצא.

שלישית - חיל הים דרש להצטייד גם בארטילריית חופים ארוכת טווח, שהתבססה על כלים יקרים אשר תועלתם המבצעית לא הייתה ברורה, ושיצאו מהאופנה לאחר מלחמת העולם השנייה.³⁵ בנוסף, היא הייתה אמצעי הגנתי וחד-משימתי, שלא יכול להביא שום תועלת אם האויב אינו בוחר להגיע לטווח היעיל שלו. הצטיידות בתותחי חופים לא התאימה

³² שמואל טנקוס, **לוחמת חיל הים**, להשוואה, ערב מלחמת ששת הימים דרש ישראל טל, מפקד אוגדה 84, לאפשר לו לקדם ראשון את כוחותיו. הרמטכ"ל דחה את בקשתו בגלל החשש שתזוזת כוחות האוגדה תשמש התרעה למצרים ותסכן את מתקפת הפתע שחיל האוויר עמד להנחית למחרת בבוקר.

³³ שם. במקום אחר נכתבו דברים מפורשים יותר: "השליטה בים איננה ניתנת לחלוקה [...] כשם שכוחות הצי חייבים לשלוט במרחב שמתחת לפני הים כך חייבים הם לשלוט במרחב שמעל הים". בצבאות שאין בכוחם לקיים נושאת מטוסים, "אזי שולטות, ברוב המקרים, מפקדות הצי לפחות מבחינה מבצעית והדרכתית, על הטייסות המיוחדות המוקצבות לשימוש". ראו: טיוטת מאמר שנועד לפרסום בקיץ 1956 ואשר שנכתב על ידי רס"ן פנק, ששירת ב"מערכות-ים" (כתב עת של החיל) (א"צ 288/79/2006).

³⁴ יצחק שטייגמן, **מעצמות לקדש, חיל האוויר בשנים 1949-1956**, תל אביב: משרד הביטחון - ההוצאה לאור, 1990, עמ' 45-58, 93-108.

³⁵ יצאו משימוש - למעט באזורים שהשיט מוגבל, כמו הים הבלטי והים האדריאטי. את מקומה של ארטילריית החופים הקניית תפסו כוח אווירי, טרפדות, צוללות, ובהמשך - ספינות טילים וטילי חוף-ים.

לגישה יסודית שאפיינה את צה"ל באותה עת, שהעדיפה אמצעים רב־תכליתיים העשויים לשמש גם בהגנה וגם בהתקפה ולסייע להשיג הכרעה מהירה.

רביעית - לימון העלה גם שאיפה לבנות צי שיהיה גדול מספיק ויוכל לפעול בזירת ים סוף: "אילו היינו יכולים לעורר פעילות בים סוף ואנו אז תוקפים אותו בגבו ובבטנה של מצרים זה היה עדיף, אנו מוכרחים לפצל כל צי שיהיה לשניים". הגשמה של שאיפה זו הייתה יקרה במיוחד וחיבה הקמת בסיס ימי גדול ועצמאי באילת, שחסרה באותה עת כל תשתית והייתה מנותקת, באופן מעשי, ממרכז הארץ.

לסיכום, אין לקנא במה שהיה מצב חיל הים, וניתן להבין את עמדת ראשיו. החיל נבנה על אוסף גרוטאות, מורשת הקרב שלו הייתה צנועה (מבצעי גבורה ספורים של הקומנדו הימי, הסתננות של ספינות מעפילים); והמטכ"ל קבע שתפקידו במלחמה הבאה יהיה משני בלבד. בנסיבות אלה, קשה לשמור על המורל בחיל, קשה להחתים לשירות קבע וקשה לבנות הניעה (מוטיבציה). הצי המלכותי הבריטי, שהיה מקור השראה לראשי החיל,³⁶ מוגדר שם כזרוע הבכירה (senior service), ואילו מקבילו הצעיר, חיל הים הישראלי, דורג הרחק מאחור בסדר החשיבות.

תפיסות המטכ"ל

סביר להניח שהכוונה של חברי המטכ"ל לדורותיו להפוך את חיל הים ל"משמר חופים" לא נבעה מבורות בהיסטוריה ובתיאוריה צבאית או מזלזול בחשיבות העקרונית של השליטה בים. שיקוליהם היו מעוגנים בתפיסת הביטחון שבמרכזה עמד בניין הכוח למתקפה מכרעת על האויבים בשטחם, במהירות, בעזרת תמרון יבשתי המסתייע רבות בחיל האוויר. מתוך הבנה שאי אפשר להיות חזקים בכל מקום, ומתוך גישה אמיצה שבחרה לרכז מאמץ בנקודה החשובה תוך נטילת סיכון בתחומים אחרים, הוקדשו מרב המשאבים לחיל האוויר ולעוצבות השדה ("כוח המחץ"), על חשבון ביצורים והתגוננות. תפיסת המטכ"ל קבעה בבירור, שיעודו של חיל הים הוא להשתתף בהתגוננות ולא בהתקפה.

³⁶ שייטת 1 של ספינות השטח (תחילה קורבטות ופריגטות ואחרי 1956 גם משחתות), כונתה "השייטת הגדולה". כינויו של הכוח הימי הבריטי העיקרי במלחמה העולם הראשונה היה The Grand Fleet, והיו בו כ־150 ספינות, מהן כ־30 אוניות מערכה כבדות, המתקדמות ביותר בעולם, מסוג סופר־דרדנאוט ודרדנאוט. להשוואה, הספינות הגדולות ביותר של חיל הים – הפריגטות – היו קטנות משמעותית אף מהמשחתות שליוו את אוניות המערכה והסיירות של השייטת הגדולה הבריטית.

בד בבד עם דיוני צוות התכנון בקיץ 1953, ביקרו חברי המטכ"ל בבסיס חיל הים בחיפה. לאחר הביקור נערך דיון מטכ"לי מסודר לקביעת ייעוד, מבנה וארגון החיל. סיכום ישיבת המטכ"ל (יוני 1953) קבע:

סדר העדיפויות הקובע לגבי מערך צה"ל כולו יהיה:

א. הכוחות הדרושים לשלב הבלימה.

ב. כוחות להשגת ההכרעה, וזו תהיה ביבשה ותושג בעיקר ע"י חילות הקרקע והאוויר.

ג. כוחות הדרושים לשם השברה על ידי פתיחת והחזקת דרכי השברה על מנת להבטיח את משך המלחמה.

ד. כוחות הדרושים להגנה על מתקנים חיוניים לשם הבטחת כלכלתה וחייה הסדירים של המדינה.

כל העדיפויות הנ"ל תיבחנה לאור המגבלות הכספיות של המדינה. חיל הים נכלל בשתי העדיפויות הראשונות ככוח מסייע ואילו עיקר האחריות בעדיפות השלישית תופל על שכמו. [...] עדיפויות א' ו-ב' תטלנה על חיל הים משימות סיוע לכוחות אחרים, הגנת חופים, חבלה בחופי האויב וכו' - ביצוען מצריך כלים מתאימים, אשר [רק] בחלקם נמצאים בשרות החיל, על מנת שיוכל לעמוד בהן. עדיפות ג' - הבטחת השברת הארץ בעתות מלחמה תעשה בים ואין תחליף לחיל הים בביצוע יעיל של משימה זו. כל עוד מצבת כלי השיט של חיל הים היא הקיימת ושינוי מצב זה הוא עניין להשקעה כספית גדולה וזמן ממושך, יצטרך חיל הים להבטיח את ההשברה, אם באמצעות שיירות או הסתננות כלים בודדים בהתאם לאפשרויות.³⁷

ניתן לראות בחמשת היעדים של חיל הים, שהוזכרו לעיל, יעדים "נומינליים" בלבד; דהיינו, אמנם המטכ"ל קיבל אותם עקרונית, אך בגלל סדרי העדיפויות לא הוקצו לחיל משאבים למילוי היעדים. בפועל, המטכ"ל לא סיפק לחיל הים את המשאבים הדרושים להגשמת יעדיו, אך גם לא החליט במפורש לקבוע לו יעדים צנועים מאלה.³⁸ כך התקיים דיסוננס, שאפיין במהלך שנות החמישים (וייתכן שגם בתקופות מאוחרות יותר) את היחסים של המטכ"ל עם חיל הים.

37 עיקר ישיבת המטה הכללי, 28.6.1953 (א"צ 15/540/1955); אלרון, **לקראת הסיבוב השני**, עמ' 143-145.

38 **סיכום ישיבת אג"ם** מיום 9.4.1953 (א"צ 10/526/1955) המליץ באופן ברור לבחור אחת משתי החלופות.

התפיסות המטכ"ליות תאמו את גישת "היתרון היחסי" בשתי רמות; הראשונה, העדפת הכרעה מהירה ביבשה, בעזרת חיל האוויר, שתרוקן את הרלוונטיות של הצי המצרי. הרמה השנייה, בניית כוח ימי המבוסס על אמצעים זולים – יחידת קומנדו ימי שתנטרל את הצי המצרי בבסיסיו ופלגות סט"רים שיילחמו בו סמוך לחופי ישראל. זאת, בהתבסס על ניסיון מלחמת העולם השנייה ומלחמת העצמאות, שלימד כי בתנאים מסוימים יכולים כוחות ימיים קלים להיות יעילים מאוד.³⁹

עם זאת, בדיונים לא התעלמו מהאפשרות שמצרים תטיל מצור ימי מתמשך גם אם צבאה יוכרע ביבשה, אף כי לא ייחסו לה משקל רב כפי שנראה להלן.⁴⁰

ממסמכי צוות התכנון עולה כי נשקלו דרכי הפעולה האפשריות הבאות:

דפ"אות ללא חיל הים:

1. השברה יבשתית – האפשרות, הצפונית, לפיה יכבוש צה"ל "גשר יבשתי" דרך לבנון וסוריה עד טורקיה, שבאמצעותו תועבר אספקה ארצה. כמו כן, עלתה האפשרות הדרומית – "פתיחת ים סוף להספקה ימית על ידי כיבוש מיצרי טירן, התבססות במפרץ אילת ואבטחת ים סוף על ידי בלימת הצי המצרי".⁴¹ ההשברה היבשתית נבחנה בסדרה של עבודות מטה שיזמה מחלקת התכנון באג"ם, ולקורא בן ימינו היא נשמעת כמשאלת לב הזויה, אף יותר מהתקוות שישראל תצורף לברית הגנה מערבית, או שניתן יהיה להשביר באמצעות רכבת אווירית, כפי שנעשה במצור הסובייטי על מערב ברלין ב-1948. מדיוני המטכ"ל עולה, שלא היו מי שראו בהשברה היבשתית דרך פעולה מעשית.⁴²

2. צבירת מלאי – דרך נוספת הייתה להגדיל את מלאי המוצרים המוחזק לשעת חירום; תחמושת, דלק, מזון ושאר מוצרי יסוד.

39 ראו הערה 3 לעיל, וגם אצל: רן, **התפתחותו של חיל הים**, על מקומו של הקומנדו הימי בתפיסות, עמ' 227-230, ועל מקומם של הסט"רים, עמ' 190-192.

40 בראשית שנות החמישים התקיים סוג של "אבטחת השברה" – ספינות ישראליות שנשאו רכש לוו על ידי פריגטות. לא ברור מה הייתה מטרת הליווי, וייתכן שהוא נועד לאמן את הפריגטות בימאות בכלל, ובליווי בפרט. ראו: רן, **התפתחותו של חיל הים**, עמ' 159-160.

41 אלרון, **דילמות מרכזיות**, עמ' 5-6.

42 שם.

על פי חישובים שעשתה מחלקת התכנון, 36 מיליון דולר יאפשרו לרכוש מלאי אספקה חיונית לחודשיים וחצי.⁴³ ההשוואה בין רכש ארבע משחתות שעולות 36 מיליון דולר לבין צבירת מלאי נתנה יתרון מסוים לצבירת מלאי; זאת, משום שדולרים שיושקעו במשחתות לא יוכלו לשמש לתכליות מועילות אחרות, גם אם יתברר שהסיכון במצור ימי נמוך מאוד. לעומת זאת, במלאי של חומרי גלם שאותם צורכים ממילא - אפשר להשתמש בהדרגה, וכך לשחרר את הדולרים שהושקעו ברכישתו (אף כי יש עלויות עודפות בהחזקת מלאי גדול מכפי שנדרש בשגרה).

3. סיום מוקדם של המלחמה, עוד לפני שהושגו כל המטרות האסטרטגיות, גם אם צה"ל הצליח להכריע בזירה אחת או יותר, כפי שקרה לקראת סוף מלחמת העצמאות; מבחינת המטכ"ל, דרך זאת היא שילוב של ספקולציה עתידנית עם מדינאות והיא לא נדונה כתוכנית פעולה אלא הוזכרה כבדרך אגב.

דפ"אות ימיות:

1. שליטה בימים והכרעת הצי המצרי - זו הייתה הדרך המועדפת על ידי חיל הים, והיא תוארה בפירוט לעיל.

2. השברה באמצעות שיירות והסתננות - חיל הים יארגן ויאבטח את הגעת ספינות הסוחר, בשיירות או בהתגנבות יחידים, באמצעים שיהיו לרשותו, אף ללא משחתות מודרניות. אבטחת ההשברה תסתייע בסיורים אוויריים ארוכי טווח וגם במטוסי קרב, כאשר הספינות יהיו קרובות לחופי הארץ. ההמלצה הראשונה של צוות התכנון הייתה: במקום לרכוש משחתות, לשדרג את תותחי הפריגטות והקורבטות ולרכוש בגרמניה (מכספי השילומים) ספינות סוחר מהירות ולהתקין עליהן את התותחים שיוסרו מהפריגטות.⁴⁴ המלצה זו נדחתה, בשל העלות הגבוהה של שדרוג הפריגטות והקורבטות והכרה בכך שהן "גרוטאות" בעלות ביצועים ואורך חיים מוגבלים.

43 שם, עמ' 14-15.

44 ישיבת המטכ"ל ביום 28.6.1953.

דפ"א אווירית:

לדעת הכול, ובהם ראשי חיל הים, לחיל האוויר נועד תפקיד חשוב בלחימה הימית. אבל מעבר לכך הייתה מחלוקת קשה בין שני החילות. כחולי המדים טענו ששילוב מטוסי סיור ארוכי טווח (מסוג קטלינה ו-B-17) עם מפציצים קלים מסוג מוסקיטו וספינות סוחר מהירות – יכול לאבטח את ההשברה מבלי שיהיה צורך לרכוש משחתות. התפיסה של חיל האוויר הועלתה על ידי חיים לסקוב, אז מפקד החיל, והיא אומצה על ידי דן טולקובסקי שהחליף אותו.⁴⁵ אולם צחורי המדים כפרו בכך והעלו טענה כי פגעי מזג האוויר והחושך בלילות נטולי ירח ימנעו מחיל האוויר לבצע את המשימה.

בן-גוריון הבחין בחולשת הטיעונים של חיל הים ושאל את לימון: "אני מניח שאתם קודם ישראלים, [ורק] אחר כך אנשי צי, שלא דנים מתוך פטריטיזם [אינטרסטים] של חיל הים, האם לא כדאי להשקיע אמצעים אלה להגברת כח האוויר שהמהירות שלו תהיה יותר גדולה ושיוכל להגיע לכל מקום של האויב בים ביתר מהירות מאשר אלה של [חיל] הים?".⁴⁶

מהדיונים עולה הרושם, כי המטכ"ל לא התמודד באופן יסודי עם המחלוקת בדבר דרך הפעולה האווירית, אף שמלחמת העולם השנייה הצביעה על ההצלחות הרבות של תקיפות מהאוויר על ספינות, ואף שתכנון הולם של שיירות ההשברה עשוי היה להתגבר על החשכה ועל מזג אוויר קשה. יתר על כן, האיום על ההשברה עלול היה להתממש אחרי קרבות ההכרעה ביבשה, ומשכך יהיה חיל האוויר פנוי יותר ויוכל להקדיש משאבים רבים לאבטחת ההשברה. לא מצאנו עדות לכך שנעשתה בדיקה מטכ"לית מקיפה לבחינת הפתרון שהציע חיל האוויר ועלותו, מצד אחד, והטענות של חיל הים, מצד אחר.

משה דיין, מי שהיה עתיד להוציא לפועל את השינויים במבנה צה"ל וחיל הים, הציג את עמדתו למטכ"ל לראשונה בישיבה ב-26 ביוני 1953 וחזר עליה בפגישה עם מפקדת חיל הים ב-1 בספטמבר 1953. עמדתו שילבה נחישות לקצץ בתקציב חיל הים, מצד אחד, עם רצון להקטין סיכונים, מצד שני. דיין לא קיבל את טיעוני חיל הים על הצורך ברכש משחתות יקרות

⁴⁵ לסקוב, לרמטכ"ל וראש אג"ם תכנון, **איזון אמצעים ומאמץ צ.ה.ל.**, 4.6.1952, (א"צ 42/68/1955).
ראו גם: דברי טולקובסקי, **ישיבת מטכ"ל**, 28.6.1953, וגם סא"ל אדם שתקאי, ראש ענף אוויר/השברה, אפריל 1954 (א"צ 13/573/1956).

⁴⁶ פגישה עם מפקדת חיל הים, 1.9.1953, עמ' 8.

שיכריעו את הצי המצרי. דעתו הייתה אחרת; להלן נכנה אותה "פשרת דיין". הוא קבע שחייבים להקנות לחיל גמישות אופרטיבית צנועה:

אינני חושב שריאלי יהיה מצדנו לקחת את הריזיקו שהמצרים יוכלו להתקרב בים התיכון ולשוטט בו ללא כל חשש. שתהיה [לנו] אפילו אוניה אחת, אבל שתהיה [להם] הדאגה. ניקח דוגמה מחיל היבשה, יש הבדל אם אתה הולך לשטח שאין בו שום כוח או שאתה יודע שיש בו איזה כוח, ולו גם קטן. להשאיר את הים התיכון, לא רק מבחינת החופים אלא את הים כולו לשליטה מוחלטת של מצרים, שלא תהיה להם כל דאגה, זה יהיה צעד לא נכון.⁴⁷

דיין גם היה שותף לדאגה שהשמיעו בן-גוריון וראש אגף האפסנאות צבי אילון מפני כניסה למרוץ חימוש ימי שישראל לא תוכל לעמוד בו. ביטוי להשקפתו ניתן בתגובתו להתעצמות הצי המצרי בעקבות העסקה הצ'כית-מצרית בסוף 1955:

נניח שיטביעו את הכוחות שלנו בים - אנו יכולים לפגוע בהם באלכסנדריה מהאוויר ולא דווקא מאניות. צריך להבטיח את המלחמה כאן [ביבשה]. אם הם קיבלו 6 צוללות או 10 צוללות, אין זה אומר שגם לנו יש הכרח כזה. יכול להיות שאצלם הקונצפציה איך ישמידו אותנו, לנו קונצפציה איך לנצח במלחמה.⁴⁸

סיכום

התפיסות שנידונו בתר"ש הראשון היו מגובשות למדי בכל הנוגע למשימות ולסד"כ היבשתי והאווירי, וכל אשר נותר לעשות היה להתמודד עם המחסור הנורא במשאבים; בעיקר במטבע חוץ ובמגויסים שאפשר להציב לשירות קרבי. לגבי חיל הים, המסקנות היו פחות חד-משמעיות - הוטל עליו לספק מענה למצור ימי; תרחיש שהוא אמנם מסוכן, אך הסתברותו נתפסה על ידי רוב חברי המטכ"ל כנמוכה מאוד. אמנם המטכ"ל אישר את יעדי חיל הים, כפי שהוצגו על ידי מפקד חיל הים, אך הוא דחה את

⁴⁷ פגישה עם מפקדת חיל הים, 1.9.1953. דברי דיין עונים במדויק על הערת האזהרה של יצחק בן ישראל, המוזכרת בהערה 2 לעיל.

⁴⁸ דברי דיין בישיבה שבועית אצל שר הביטחון, 1.12.1955, מצוטט אצל: יצחק גרינברג, **חשבון ועוצמה: תקציב הביטחון ממלחמה למלחמה 1957-1967**, תל אביב: משרד הביטחון - ההוצאה לאור, 1997, עמ' 45. דברי בן-גוריון בפגישה עם מפקדת חיל הים ב-1.9.1953, ודברי אלון בישיבת המטכ"ל ביום 28.6.1953.

בקשת החיל לרכש משחתות מודרניות ויקרות. בפועל, המטכ"ל גם דחה את נכונות חיל האוויר להבטיח את ההשברה.

ניתן לשער שהדפ"א האווירית לא נבחנה לעומק, כי באותה עת לגורמים שעסקו בנושא לא היה עניין רב לקדם את הפעלת חיל האוויר לאבטחת ההשברה. חיל האוויר היה עסוק מאוד במעבר ממטוסי בוכנה למטוסי סילון שחייב מהפכה בתו"ל (תורת לחימה), בהכשרה, בהחזקה, בבינוי ועוד. טולקובסקי היה מוכן להתמודד גם עם הלחימה בים, אך דרש אמצעים ייעודיים למשימה זאת ולא קיבל אותם. יתר על כן, הדרישה של חיל הים להכפיף אליו את מטוסי הלחימה הימית לא הייתה מקובלת על חיל האוויר.

חיל הים התנגד להטלת עיקר נטל המשימה על חיל האוויר, משום שקבלת תפיסת חיל האוויר היה מייתרת את הצורך במשחתות.

גם המטכ"ל לא יזם מאמץ לבירור ההשלכות של המענה האווירי, אף שזה היה תפקידו. ניתן לקבוע כי בתר"ש הראשון ובעבודות המטה שקדמו לו לא נבדקה לעומק האפשרות להסתייע בחיל האוויר לאבטחת ההשברה; על סמך המקורות הזמינים, נראה כי היא לא נבדקה באותה רצינות שנבדקה האפשרות לכבוש מסדרון יבשתי בלבנון ובסוריה, בואכה טורקיה, או מסדרון דרך סעודיה לשדות הנפט שבמפרץ הפרסי. כמו כן ניתן לקבוע כי לרמטכ"ל היו די והותר מאבקים עם מפקדי חיל האוויר (קודם עם לסקוב ואחר כך עם טולקובסקי) על תפיסת ההפעלה הריכוזית, על היקף הכפיפות למטה הכללי וכמובן גם על תקציבים ותקני כוח האדם.

סביר להניח שפשרת דיין הייתה פתרון נוח למטכ"ל. "הרווח" הראשון היה שבסופו של דבר נרכשו רק שתי משחתות משומשות, שהיו זולות יחסית לדרישות המקוריות של חיל הים ואשר בכל מקרה, לפי תפיסת דיין, היה בהן צורך. "הרווח" השני – נחסכו זמן ותשומת לב שנדרשו לשם קבלת החלטה מושכלת לגבי חלוקת העבודה בין האוויר לבין הים. ככלות הכול, הנושא לא היה מרכזי בתפיסת הביטחון, וביצוע התר"ש הראשון הציב בפני המטכ"ל אתגרים עצומים בשפע.⁴⁹ עם זאת, הרתיעה של המטכ"ל להיכנס לעובי הקורה האווירית או הבין-זרועית מצביעה על

49 הטיועונים דלעיל בדבר האינטרסים של חיל האוויר, חיל הים והמטכ"ל הוצגו בפני אלוף (בדימוס) דן טולקובסקי בריאיון עימו, והוא אישר את נכונותם. הריאיון התקיים בתל אביב, 27.8.2018.

נטייה בעייתית, שתתקיים בעתיד גם לגבי מחלוקות הנוגעות לאזרה היבשתית.⁵⁰

מהחלטות לביצוע – התר"ש הראשון פערי התקציב

התר"ש הראשון נועד לבצע את הבלתי אפשרי – לחזק מאוד את יכולות צה"ל ביבשה ובאוויר לקראת "הסיבוב השני", למרות קשיי תקציב הביטחון והירידה הצפויה במחזורי הגיוס. בשש שנות התר"ש הסכום הנדרש לרכש הפריטים שנמצאו בעדיפות הגבוהה ביותר בלבד הגיע לכ- 66 מיליון דולר לשנה, פי שבעה(!) מהרכש השנתי הממוצע עד אז. חיש מהר התברר כי צה"ל יאלץ להסתפק בסכומים צנועים מכך במידה רבה: בנובמבר 1953 קיווה מקלף שיוקצבו 21 מיליון דולר לשנה, אך בינואר 1954 התברר שהממשלה אישרה רק 10 מיליון דולר לשנה; כלומר רק מעט יותר ממה שהוצא על רכש בשנים קודמות.⁵¹ צה"ל נאלץ להתאים את עצמו למציאות התקציבית, והדבר התבטא בקצב הצטיידות נמוך מהמתוכנן בעוצבות היבשתיות ובחיל האוויר. בחיל הים הייתה התמונה קשה עוד

⁵⁰ אחרי מלחמת יום הכיפורים טען בני פלד, שפיקד על החיל במלחמה, כי הדוקטרינה של שיתוף פעולה קרקע-אוויר שעל פיה פעל צה"ל מאז 1951 (ושהתבססה על השיטה הבריטית) "הייתה כישלון מוחלט בכל הפעמים שניסינו לפעול על פיה במלחמה". בני פלד, "השתתפות חיל האוויר בלוחמת היבשה בחזית הסורית ביום הכיפורים", מסמך מיום 26.3.1980, שמופיע בספרו **ימים של חשבון**, בן שמן: מודן, 2004, עמ' 350-358. דברים דומים השמיע פלד כבר בתום המלחמה. פלד לא היה היסטוריון נטול פניות, אך דבריו מצביעים על קושי מתמשך, רב-שנים ומלחמות של המטכ"ל להתמודד עם אתגרי השילוב הבין-זרועי. דוגמה נוספת: בתום מלחמת ההתשה בסיני, בקיץ 1970, התברר כי ההגנה האווירית המצרית-סובייטית שללה מחיל האוויר את העליונות האווירית מעל תעלת סואץ. למרות זאת, המטכ"ל לא שינה את תוכניות ההגנה של סיני, אף שהעליונות האווירית הייתה נדבך מרכזי בהן (לצד מכשול המים, קו מעוזים מאויש בחי"ר ועתודות שריון בעורף הקו). התפיסה לפיה "הסדיר יבלום" לא השתנתה, למרות אובדן העליונות האווירית. שאל ברונפלד, "מהקיק האלקטרוני של 1970 לחורף 1973 – סיפור אובדן העליונות האווירית", **בין הקטבים** 12-11, יוני 2017; וגם: "הסדיר יבלום? הארה מחמישה משחקי מלחמה", **בין הקטבים** 13, אוקטובר 2017, עמ' 117-132. דוגמאות נוספות קשורות לתיאום תורת הלחימה של חילות היבשה והסאגה של הקמת זרוע היבשה. על הפנים שלובשת הסוגיה במאה ה-21 ניתן ללמוד ממאמרים שפורסמו **בין הקטבים** גיליונות 8, 10, 14. ראו למשל: תמיר היימן, "למידה במטה הכללי", **בין הקטבים** 8, אוגוסט 2016, בעיקר עמ' 19-28.

⁵¹ אלרון, **לקראת הסיבוב השני**, עמ' 273-276. ייאמר במפורש, כי בחינת תקציבי הביטחון באותה תקופה היא משימה סזיפית. ראשית, משום שהתקציב נוהל על "בסיס מזומנים", ובזמן נקבעו הסכומים שמשרד הביטחון רשאי להתחייב (לקבל אשראי). שנית, בעת הכנת התקציב לא היה אפשר לדעת אם יתקבלו האישורים המדיניים לרכש ממשרדי החוץ של הספקים. משכך, עדיף לבחון את הרכש שנעשה בפועל, תוך הסתייעות בנתונים החלקיים שמופיעים בספרו של גרינברג, **חשבון ועוצמה**.

יותר - הסד"כ הימי הוקטן על מנת לממן התעצמות עתידית במשחתות, אך הרכש לא התבצע וראשי החיל היו מתוסכלים.⁵²

סיבובי החלטות

להלן נתאר את האופן שבו השפיעה הירידה לקרקע המציאות התקציבית על רכש המשחתות - נושא המחלוקת העיקרי בין המטכ"ל לחיל הים.

סיבוב ראשון

ההמלצות הראשונות של צוות התכנון דחו את דרישות חיל הים לרכוש שתי משחתות חדשות ותותחי חוף, והתבססו על מגוון תחליפים זולים מהם:

שיטת 1 - לא לרכוש משחתות, אלא להתקין חימוש חדיש בשלוש הפריגטות ובשתי הקורבטות ולצייד ספינות סוחר מהירות בתותחים שיוסרו מהפריגטות והקורבטות.

שיטת 5 - להתקין בכל 12 הסט"רים מכ"מים ותותחי 6 ליטראות, וגם לגייס ולחמש ספינות דיג שיצטרפו לשבע סירות משמר החופים (כולל הסירות המשטרטיות).

שיטת 13 - לרכוש סירות מחץ חדישות ומהירות יותר ומכשירי צלילה משוכללים; לבצע מחקר ופיתוח של סירות מונהגות מרחוק ואמל"ח מיוחד אחר.

שונות - להתקין מערכות קשר חדישות לשיפור השליטה; כרגע, לא לרכוש תותחים להגנת החופים.

שיתוף פעולה אוויר-ים - להקים טייסת סיור ארוך טווח שתורכב משש הקטלינות וה-B-17 ו"לכופף למפקדת חיל הים, או לתת לה לסיוע, את כל כוחות האוויר שיופעלו במרחבה".⁵³

סיבוב שני

לקראת הדיון במטכ"ל ב-28 ביוני 1953 התקבל מידע, כי ניתן לרכוש באיטליה ספינות מסוג טורפדונירי בעלות דחי של 800 עד 1,200 טון, מהירות של 36 קשר (כפליים ממהירות הפריגטות של חיל הים) וחימוש חדיש, במחיר נמוך יחסית, 3-3.5 מיליון דולר ליחידה. כמו כן התברר, כי התקנת חימוש מודרני בפריגטה אחת תעלה 1.5-2 מיליון דולר.⁵⁴ הנתונים

52 אלרון, **לקראת הסיבוב השני**, עמ' 273-276.

53 צוות תכנון מבנה ומערך צ.ה.ל, **סדר הכוחות לחיל הים - הערכת מצב ותוכנית**, 21.6.1953 (א"צ 7/8/1956).

54 מסמך רמ"ח תכנון (יובל נאמן), 21.6.1953 (א"צ 7/8/1956).

האלה, שהיו כנראה מוטים כלפי מטה במקרה של הספינות החדשות⁵⁵ ומוטים כלפי מעלה במקרה של שדרוג הספינות המיושנות, הובאו לידיעת המטכ"ל בישיבה שהוזכרה לעיל, ולאורם התגבשה דעה כללית שלא כדאי לשדרג את הפריגטות. בישיבה זו נדונו לעומק גם רעיונות לייעול ולחיסכון בתקציב חיל הים; נקבע שאת ההחלטות על רכש ואת אלה הנוגעות לקיצוץ התקציב (ריכוז מתקני החיל, היעזרות במספנה אזרחית, צמצום כוח האדם) יש לראות כמקשה אחת.

מתוך סיכום הדיון במטכ"ל עולה התמונה הבאה לגבי שייטת 1:

- ביטול ההמלצה לשדרוג הפריגטות והקורבטות. הוחלט להשאיר את שלוש הפריגטות, למכור את שתי הקורבטות ובמקומן לרכוש שתי ספינות חדישות בעלות חימוש מתאים ומהירות גדולה (לא נקבע אילו ספינות יירכשו).
- חימוש ספינות סוחר ירד מהפרק.
- פריגטה אחת תשומר ותשמש לצורכי אימונים ותמרונים בלבד, וגם זאת לא יותר משלושה חודשים בכל שנה.

ההמלצות האחרות של צוות התכנון לא שוננו, אך סיכום המטכ"ל הדגיש את צעדי הייעול והחיסכון שהחיל יידרש לעשות כתנאי לרכוש שתי הספינות החדשות. בנוסף להוצאת הקורבטות והעברת פריגטה אחת לשימור, החיל נדרש להכין הצעה לגבי מספר הסט"רים שניתן לשמר בימי שלום ולאיישם רק בעת מלחמה.⁵⁶

ההחלטות שהתקבלו בסיבוב דיונים זה מבטאות את פשרת דיין (עדיין ראש אג"ם) שתוארה בפרק הקודם, והן ינחו אותו בכהונתו כרמטכ"ל. דיין נוסף התקיים בפגישת בן-גוריון עם מפקדת חיל הים, שבמסגרתו חזרו שני הצדדים על עמדותיהם. בן-גוריון שמע ושאל אך לא הביע עמדה. באותה פגישה הסתבר כי רכש 12 תותחי חוף להגנת תל אביב וחיפה עלול לעלות כ-2.4 מיליון ל"י (לירות ישראליות), סכום גדול המסביר את ההחלטה לא להקצות משאבים לנושא.

55 ראו נתונים בהערות 56 ו-57 להלן.

56 סיכום הדיון והחלטה 20, ישיבת מטכ"ל 28.5.1953 (א"צ 115/540/1955); וגם: **הערכת מצב לסדר כוחות חיל הים**, יולי 1953 (א"צ 36/157/1959).

סיבוב שלישי

בינואר 1954 קיים דין, הרמטכ"ל החדש, סיבוב דיונים אחרון ובו התקבלו החלטות שסיכמו את הדיונים הקודמים. בתחילת הדיון ב-14 בינואר הזכיר דין שסוכם לרכוש שתי משחתות, "באופן הצנוע ביותר וכיאה למדינת ישראל". הוא הוסיף ש"מדינת ישראל היא נצרך גדול, תלוי לא מעט בים. אילו הערכת המצב היתה תלויה רק בשאלה הזאת, וזאת היתה פחות או יותר בעיה אופטימלית - מה יש לאויב ומה הם הצרכים, ואי לזאת להגיע לתשובה - הדבר היה ברור". דין העריך כי התקציב ילך ויירד, אבל קבע שיש צורך בכוח ימי. לדבריו, "קיים הבדל יסודי במצב [...] אם הים נקי מכל כלי שלנו ובין אם ישנו איזה שהוא כלי שלנו שעלול לסכן את צי האויב [...]". תיתכן האפשרות שדווקא כלי זה יטבע, אבל עד שלא יטבע, כלי האויב לא יוכלו להיות חופשיים לעשות בים כרצונם". שיקול נוסף שהזכיר דין היה תלוי בתשובה לשאלה "האם למדינת ישראל יש רק משמר חופים או שהאוניות הישראליות תופענה גם בנמלים של ארצות אחרות".

חומרי רקע לשיבה היו נתונים חדשים שהביא סא"ל צבי קינן, איש חיל הים שכהן כנספח צה"ל באיטליה, על היצע המשחתות. הוא דיווח כי קיבל תשע הצעות, ממספנות באיטליה, בצרפת, בהולנד ובאנגליה, לבנות משחתות מהסוג הקל יותר, שמחירו המוצהר⁵⁷ 2.8 עד 3.3 מיליון דולר, עד הסוג הכבד יותר שמחירו המוצהר 4.5 עד 5.3 מיליון דולר. קינן סיפר כי עוצמת האש של הצי המצרי גדולה פי תשעה מעוצמת האש של חיל הים הישראלי, והעריך שאם יירכשו המשחתות, הפער ייסגר. בישיבה התחדש הוויכוח בין אנשי חיל הים לבין חברי המטכ"ל שהתנגדו לרכש המשחתות. דין חזר על עמדתו המפשרת שתוארה לעיל, והוסיף: "בוודאי שאי אפשר לראות את הדבר [רכש שתי משחתות] כהשוואת כוחות - הבעיה איננה מרוץ ההשוואה אלא קביעת קו מינימום". לימון אמר שחיל הים ויתר על הקורבנות ואיתן על שיא כוח אדם של 250 איש, כי ידע "שבלי המשחתות אין לחיל כל קיום". לדבריו, הדילמה לא הייתה בין משמר חופים לצי

⁵⁷ המחיר שמוצג בשלב שלפני ההחלטה על רכש נמוך במידה רבה מהעלות הכוללת שנדרשת, בסופו של דבר, להבאת האמצעי הנדרש ליכולת מבצעית (בהתחשב בהוצאות כגון: התאמה לדרישות הלקוח, פיקוח על הייצור/השיפוץ, הכשרת מפעילים ואנשי תחזוקה, הצטיידות בחלקי חילוף, הובלה, בינוי, הצטיידות בתחמושת ועוד ועוד סעיפים שעלותם מתגלה בדרך כלל רק אחרי שהממשלה מאשרת את העסקה. זאת הסיבה שפרס ואראל העריכו כי משחתת מסוג "אב טיפוס" תעלה כ-7.5 מיליון דולר; ראו הערה 58 להלן).

המסוגל לבקר בנמלים זרים, אלא "האם יש חיל הים או אין חיל הים". לימון קבע: "כיום ובמצב הנוכחי יכול הצי המצרי לעשות בים התיכון מה שהוא עשה בסואץ, אנו לא נוכל לעשות לו כלום היום".⁵⁸

באותה ישיבה הציג לימון את הדרישות המתוקנות:

שיטת 1 - שתי משחתות חדישות מהסוג הקל, שיעלו (יחד) 8 מיליון דולר. הוא הסביר, כי לטעמו יש צורך בכלים כבדים יותר אך הוא הכיר בכך שסוג זה "כנראה אינו בא בחשבון" משום שהוא יקר מדי. לימון גם ביקש להשאיר בסד"כ את שלוש הפריגטות והסכים ששתיים יהיו ב"מצב תחזוקה" ורק אחת פעילה. באותה עת כבר הושלמה הוצאת שתי הקורבטות, ולפיכך איוש המשחתות לא יגדיל את דרישות כוח האדם.

שיטת 5 - באותה עת מנעו מגבלות כוח אדם איוש של שבעה מבין 13 סט"רים, אולם לימון ביקש לרכוש ארבעה סט"רים חדשים שיחליפו את שמונת הסט"רים הבריטיים שהתבלו ויצאו מכלל שימוש. מחירם הכולל יהיה כ-3 מיליון דולר.

שיטת 13 - דרושה השקעה בת 2 מיליון דולר בציוד.

בקשות החיל הסתכמו ב-8 מיליון דולר לרכש המשחתות וב-2 מיליון דולר לשנה לשיטת 5, לשיטת 13 וכל הצרכים האחרים. בעיני גורמים במטכ"ל, וגם לדעת קצין ההנדסה של חיל הים שעמדו לא הוצגה בפני גורמים שמחוץ לחיל,⁵⁹ הערכת עלות המשחתות הזו נראתה הערכת חסר. בדיון העלה יובל נאמן נתונים שהעניקו פרספקטיבה לסכומים שביקש חיל הים. ב-8 מיליון דולר אפשר להקים שתי טייסות של מטוסי סילון או לצייד בטנקים שתי חטיבות שריון. דיין אמר כי בשלוש השנים הקרובות אמנם תקדיש הממשלה לרכש 10 מיליון דולר בשנה (סך הכול 30 מיליון דולר), אך נראה שלא מצליחים למצוא מדינות שיסכימו למכור מטוסים וטנקים מודרניים; ולכן רכש המשחתות יאפשר לנצל את מלוא ההקצבה

58 ישיבת המטכ"ל ביום 14.1.1954. ראו גם דו"חות קינן למפקד חיל הים, 22.12.1953, 28.12.1953, 31.12.1953 (א"צ 132/654/1956).

59 מכתב מקצין ההנדסה של חיל הים למפקד החיל, המשחתות החדשות, 24.2.1954 (א"צ 132/654/1956), קבע כי העלויות בפועל יהיו גבוהות מאלה המוצהרות. מהמכתב גם עולה כי הבקשות של קינן מהמספנות לקבלת הצעות היו בוסריות, וכי לא נערך אפיון כולל של הדרישות לפני הפנייה למספנות. בהתאם, ההצעות שהתקבלו מהמספנות אפילו לא היו בגדר עיצוב מוקדם (preliminary design).

לרכש. יצחק רבין, ראש אגף ההדרכה (אה"ד) החדש שחזר מהשתלמות בבריטניה, אמר כי השברה יבשתית או באמצעות רכבת אווירית היא בלתי אפשרית, וכי ניתן לחיות שלושה חודשים תחת מצור ימי. הוא הוסיף שהסיוור האווירי והמודיעין חשובים מאוד לחיל הים, והציע לחיל לא להקל ראש בנושא.

דיין סיכם את הדיון באישור רכש בסכום 12 מיליון דולר למשחתות ולכלים אחרים בשש השנים הקרובות (לעומת 20 מיליון דולר שביקש חיל הים), תוך הדגשה שיהיה צורך להשקיע סכומים נוספים בהקמת טייסת סיור ימי לטווח ארוך.

דיין גם העמיד את המשחתות כמעין בנות ערובה לקיצוצים בתקציב; עמדתו התבטאה בהוראה החד-משמעית שנתן לקראת הכנת התקציב לשנת 1954/5:

1. הואיל וצורך חיוני לקיום חיל הים הוא רכישת משחתות, ורכישה זו לא תוכל להתגשם ללא ירידה בתקציב השוטף של חיל הים [מכ-7 מיליון ל"י] ל-5 מיליון ל"י - יש לתכנן את מערך חיל הים במסגרת התקציב השנתי הזה.

2. ברור לי כי דבר זה לא יוכל להיעשות ללא ביטול או הקפאת יחידות. לכן יש לעבד, יחד עם אג"ם, הצעות אשר עליהן נערוך דיון משותף על מנת לקבוע את המערך החדש של החיל.⁶⁰

הוראה זו יצאה ימים ספורים לפני החלטתו הסופית של דיין להקצות לרכש ימי 10 מיליון דולר בארבע שנות התקציב הבאות. היה זה סכום נאה מתוך תקציב הרכש הכללי, שנחזה כי יעמוד על כ-50 מיליון דולר, אך פחות במידה רבה מדרישת חיל הים.⁶¹

חלום ושיברונו

בישיבת המטכ"ל ב-4 בינואר 1954 העריך דיין שבעתיד הקרוב לא תצליח ישראל לקבל אישורים לרכש אמל"ח. לא עברו ימים רבים והוא התבדה. בתחילת 1954 נבקע סדק רחב בהגבלות שהטילו שלוש מעצמות המערב ונפתחו ערוצי רכש חדשים. אמנם ארצות הברית לא נסוגה מסרבנותה,

60 מהרמטכ"ל למפקד חיל הים, רכש משחתות, אוקטובר 1954 (א"צ 85/8/1956).

61 סא"ל משה קשתי לראש אג"ם, תכניות רכש בשנים 1954/5-1957/8, 22.11.1954 (א"צ 85/8/1956).

אבל בריטניה התרככה ויחסי ישראל עם צרפת עלו על מסלול שהפך אותה לספק הנשק העיקרי לצה"ל. בפברואר דיווח שמעון פרס למטכ"ל על התגבשות הסכמים לרכש מטוסי מטאור בריטיים נוספים (מהסוג הדו-מושבי המיועד לחגימת לילה) וגם על רכש בצרפת של שישה מטוסי מיסטר, תותחים נגררים 155 מ"מ, טנקים מסוג AMX-13 ותותחי טנקים בקוטר 75 מ"מ - כולם אמצעים חדישים, "מהנהיילונים", ומחירים היה בהתאם. הרקע למפנה נחקר בהרחבה על ידי רבים, וכאן נסתפק בתיאור ההשלכות על סד"כ חיל הים.⁶²

במהלך 1954 ו-1955, עוד לפני חתימת עסקת הנשק הצ'כית-מצרית, נחתמו עסקות רכש בסכומים חסרי תקדים עבור צה"ל, ולא נותר כסף מספיק לרכישת משחתות לחיל הים (ראו להלן). שייטת 5 סבלה פחות, שכן במטכ"ל הייתה תמיכה בצורך לחזק את מערך הסט"רים, שהיו פלטפורמות זולות יחסית למשחתות. בפברואר 1954 נחתם חוזה עם מספנת "מולן" בצרפת לרכש שלושה סט"רים, אחד פחות ממה שהובטח לחיל. נבנו שני סט"רים חדשים, וכן שוקם סט"ר צרפתי ותיק שנשרף. בשלושתם הותקנו מנוע דיזל, מכ"ם מסוג דקה, מרכז ידיעות קרב מודרני ושכלולים נוספים. המעבר למנועי דיזל היה משמעותי במיוחד, שכן לסט"רים הוותיקים, העשויים עץ, היו מנועי מטוסים שהוזנו בבנזין עם אוקטן גבוה, ולפיכך הם היו פגיעים ודליקים, וצריכת הדלק שלהם גבוהה; משום כך - משך שהייתם בים היה קצר.⁶³

בשנת 1955 גם נחתם הסכם עם מספנה באיטליה לרכש שלושה סט"רים קטנים לאירות ים סוף. דיין דחף את הקמת הבסיס באילת וצידודו בסט"רים, אפילו קטנים, באורך 16 מ' בלבד. ההחלטה לרכוש סט"רים קטנים לא נבעה מהרצון לחסוך, אלא מההכרח לשנע אותם לאילת ביבשה לנוכח חסימת תעלת סואץ לשיט ישראלי.

62 רכש אווירי - ראו: שטייגמן, **מעצמות לקדש**, עמ' 105-106, 132-136; רכש רק"ם - ראו: עמיעד ברזנר, **סוסים אבירים**, תל אביב: מערכות, 1999, עמ' 161-169, 217-227. ראו גם נתונים על משלוח פריטים עיקריים בשנים 1954 - 1956 אצל: גרינברג, **חשבון ועוצמה**, לוח 5, עמ' 170-171. מהלוח ניתן ללמוד גם על עלות הפריטים שנרכשו.

63 שמעון עדן, **אנשי הברזל על ספינות העץ**, אפי מלצר, 2000, עמ' 206-213. בספר מתוארים השכלולים שהוכנסו על ידי חיל הים בסט"רים החדשים, בהתבסס על ניסיון ההפעלה של הדור הראשון שלהם.

רכש המשחתות התעכב, משום שהרמטכ"ל לא עמד בסיכומו מינואר 1954, לא אישר רכש משחתות מודרניות והעדיף להוציא את מעט התקציב הפנוי למימוש הזדמנויות שנוצרו לרכש יבשתי ואווירי. בסופו של דבר, ביולי 1955 נרכשו שתי משחתות בריטיות משומשות מסוג Z⁶⁴, בדחי מרבי של 2,500 טון לערך, שהושקו בתחילת 1944. שתיהן יחד עלו 5.1 מיליון דולר (כולל עלות השיפוץ, חלקי חילוף ותחמושת). זו הייתה פשרה בין הכוונה של שר הביטחון לבון ושל דיין לכפות על חיל הים שתי משחתות מסוג האנט, ישנות יותר וזולות עוד יותר, לבין רצונו של חיל הים לרכוש משחתות חדישות, שיאופיינו על ידי החיל (בדחי 1,200 טון, שכונו "אב טיפוס") שהיו יקרות מאוד (עלות שתיהן יחד הוערכה בכ-15 מיליון דולר).⁶⁵

החלטות דיין שתוארו לעיל נבעו מראייה אסטרטגית סדורה שיישמה את תפיסת הביטחון לזירות הימיות, ולא מבורות או בשל עוינות לחיל הים. כפי שבזירת הים התיכון הוא ראה צורך בהחזקת משחתות, כך הוא דחף להחלטה להצטייד בסט"רים קטנים המיועדים לפעולה במפרץ אילת, שבו לא היה עד אז כל כוח המסוגל להתמודד עם הנוכחות המצרית (פריגטה שנהגה לסייר במפרץ). כבר ב-1955 ראה דיין חשיבות רבה בהקמת בסיס ימי קטן באילת, שיציב איום בפני הנוכחות המצרית ויקנה לצה"ל חופש פעולה מסוים במפרץ אילת ובים האדום.⁶⁶ הוא ניגש לנושא אחרי שהתקבלו ההחלטות הנוגעות לרכש המשחתות, ובעקבות דחיפתו הוקם באילת בסיס ימי ("ציפור") ששירת את שלושת הסט"רים הקטנים, חמישה נמ"כים (סירות נושאות מכוניות) וספינת דיג מגויסת. הבסיס כלל בתי מלאכה, מספנה, ממש"ה,⁶⁷ מפקדה ושאר המבנים והמתקנים לסגל. אחרי מלחמת סיני אף קלט הבסיס שתי פריגטות והפעילן ותחזק

64 Zealous, שהפכה לאוניית חיל הים (אח"י) "אילת", וה-Zodiac, שהפכה לאח"י "יפו".

65 עלות המשחתות הבריטיות: גרינברג, **חשבון ועוצמה**, עמ' 170, לוח 5; עלות "אב טיפוס": אראל, **לפניך הים**, עמ' 181; וגם דברי שמעון פרס בפרוטוקול ישיבת המטכ"ל ביום 22.9.1958. ההחלטה הבריטית למכור שתי משחתות לישראל לוותה בהחלטה למכור שתי משחתות מסוג זה למצרים, כך שהבריטים הרוויחו סכום נאה ממכירה של ספינות שלא היו להן דורשים רבים, זכו לחוזים לאספקת תחמושת ולשיפוץ המשחתות שסיפקו עבודה למספנות, ויצרו תלות מצרית וישראלית בבריטניה. על האינטרסים הבריטיים למכור נשק לישראל ראו: מרדכי בר־און, **מכל ממלכות הגויים**, ירושלים: יד יצחק בן צבי, 2006, עמ' 157-160.

66 מוטי גולני, **תהיה מלחמה בקיץ... - ישראל בדרך אל מלחמת סיני, 1955-1956**, תל אביב: מערכות, 1997, עמ' 63-71.

67 ממש - משטח משופע במספנה, בנמל או במעגן, היורד אל המים ומשמש לגרירת כלי שיט קטנים אל היבשה לצורך תיקונים או אחסנה, ולהורדתם שוב למים; כלי השיט נישא על גבי עריסה הנעה על גלגלים או מסילות וגררת באמצעות כננת או כלי רכב.

אותן עד שנמכרו לצילון (סרילנקה) ב-1959. רכש הסט"רים הקטנים היה מרכיב לא גדול בהשקעה בתשתיות שנדרשו להקמת הבסיס באילת.⁶⁸

זיכרונות אנשי חיל הים משופעים בכעס על הסירוב לאשר את הפיתוח והרכש של "אב טיפוס"; בייחוד בוטים דברי שלמה אראל:

לא נמצאו בצמרת הביטחונית תומכים בתפיסה של חיל הים המתמודד על שליטה בזירה הימית. פה ושם היו שראו בנחיתה מהים סיוע כלשהו ללחימה ביבשה, והרוב תמכו בהתלהבות בתפיסת הקומנדו הימי, מן הסתם על שום התקווה שהוא יכול לבוא במקום השקעות גדולות בצי מלחמה... מכל מקום איש במטכ"ל, לרבות הרמטכ"ל משה דיין, לא התמצא בנושא הימי ולא גילה אמון רב ביכולות של חיל הים ליזום בנייתן של אוניות מלחמה.⁶⁹

דברי אראל נוגעים ללב - היה חלום להצטייד במשחתות מודרניות, להחליף את הגרוטאות שאותן נאלץ החיל להפעיל מאז הקמתו; יתר על כן, את המשחתות היו אמורים לאפיין בחיפה, לתכנן ולבנות באירופה וליצור פלטפורמה מקורית שעדיין אין כמוה בעולם. אך החלום נשבר, והחיל קיבל עודפי ציוד של הצי הבריטי.

הסיבה לסירוב לא הייתה בורות של המטכ"ל בלוחמה ימית, אלא ניזונה משיקולים סבירים:

החיסכון הכספי - שתי המשחתות שנרכשו עלו רק 5 מיליון דולר, הרבה פחות מהעלות הצפויה של שתי "אב טיפוס" - 15 מיליון דולר ואף פחות מ-8 מיליון דולר שאותם הסכים הרמטכ"ל להקצות בינואר 1954. מדובר בהפרש משמעותי, בעיקר לאור אפשרויות הרכש החדשות של מטוסים, רק"ם וארטילריה.

התועלת המבצעית - משחתות מסוג Z היו עדיפות על המשחתות המיושנות יותר מסוג האנט, אשר שימשו את הצי המצרי.

⁶⁸ קינן, **במבט לאחור**, עמ' 171-173, 186-187; רן, **התפתחותו של חיל הים**, עמ' 256-272. ראוי לציין כי דיין ייעד לכוח שבאילת תפקיד צנוע, שלא כמו יובל נאמן שסבר כי קיומו של הבסיס יאלץ את המצרים לפצל את הצי שלהם ויחליש את כוחו בים התיכון. רן גם קבעה: "טנקוס לא ראה צורך בקיומם של אנשי חיל הים באילת הרוגעת ואת התקציב ביקש להפנות למשחתות", עמ' 266.

⁶⁹ אראל, **לפניך הים**, עמ' 177-188, הציטוט בעמ' 180.

סיכוני פיתוח - חיל הים חלם על משחתות חדישות שיפותחו במיוחד עבורו, אך זה היה חלום מסוכן בנסיבות התקופה. בישראל לא היה כלל ניסיון בליווי פיתוח של ספינות חדישות ומערכות נשק עבורן. יובל נאמן כינה את הרעיונות לאפיון משחתות מודרניות בארץ כ"שרטוטים שנעשו על ידי התלמידים שלנו"; ומקלף הוסיף: "עם כל ההערכה שיש לי למקצועיותם של אנשי חיל הים [...] אף אחד מכם לא נלחם בדסטרוייר [משחתת]".⁷⁰ פיתוח שנעשה במספנה זרה בהכוונה ישראלית היה עלול להתארך, להסתבך ולהתייקר, ובמהלכו גם היה חשש מהטלת אמברגו מצד המדינה שבה תיבנה הספינה.⁷¹

לסיכום, דיין דחה את הדרישות המרביות של חיל הים, ובשנים 1954 עד 1956 חל קיצוץ משמעותי בסד"כ חיל הים:

שיטת 1- הוצאו מהשירות שתי קורבטות, נרכשו שתי משחתות, ולא הייתה כוונה להשאיר בסד"כ את שלוש הפריגטות לאחר שיגיעו המשחתות.

שיטת 5 - הוצאו מהשירות שמונה סט"רים, והוקמה פלגת סט"רים דיזל חדשה בת שלוש סירות (הסד"כ ירד מ-12 סט"רים לשישה).

רק הסד"כ המיועד לזירת ים סוף התרחב: נרכשו שלושה סט"רים קטנים שהגיעו רק לאחר מערכת סיני, והוקם שם בסיס ימי קטן.

עלייה על שרטון

בספטמבר 1955 חלה רעידת אדמה במזרח התיכון בדמות עסקת הנשק הצ'כית-מצרית. הגוש הסובייטי החל להזרים למצרים כמויות גדולות של אמל"ח מודרני, שאיים להחמיר עוד את יחסי הכוחות אולי עד כדי סכנה לקיומה של ישראל. מדובר היה בכמויות גדולות של מטוסי קרב, מפציצים, מטוסי תובלה, טנקים, כלי ארטילריה וספינות - כולם מודרניים יותר מאלה שהיו ברשות צה"ל. הצי המצרי עמד לקבל שתי משחתות מסוג סקורי, שהצטרפו לשתי משחתות מסוג Z, שנרכשו במקביל למשחתות

⁷⁰ דברי נאמן ומקלף בישיבת מטכ"ל ב-28.6.1953. אל"ם מאיר אילן הציע (דיון מטכ"ל 14.1.1954), שלא "להסתבך" בפיתוח ספינות חדשות ובבנייתן.

⁷¹ יצחק שושן, **הקרב האחרון של המשחתת אילת**, תל אביב: ספריית מעריב, 1993, עמ' 98-103. מאוחר יותר גם אראל היה ער לסיכונים הכרוכים בפיתוח פלטפורמה חדשה, אפילו קטנה בהרבה מ"אב טיפוס", ולכן הוא דחף לפתח את הסטי"ל סער על בסיס סירת טורפדו גרמנית גדולה ומנוסה, מסוג יגואר. ראו אראל, **לפניך הים**, עמ' 224.

הישראליות, ולשתי משחתות קלות, איטיות ומיושנות יותר מסוג האנט. בנוסף, הובטחו למצרים שש צוללות, 12 סט"רים וארבע שולות מוקשים.⁷²

בעקבות העסקה הצ'כית-מצרית עשתה ישראל מאמצים רבים, בעיקר מול צרפת, לרכוש מטוסי קרב ואמל"ח לכוחות היבשה; מאמצים אלה תוארו בהרחבה על ידי רבים. התגבורת היחידה לחיל הים באותה תקופה הייתה בדמות המשחתות "אילת" ו"יפו". הן נרכשו בטרם פורסמה העסקה הצ'כית והגיעו לחיפה ביוני 1956, מעט לפני הלאמת תעלת סואץ בידי נאצר, שהביאה ל"קנוניה" הבריטית-צרפתית-ישראלית ולמלחמת סיני.

טרם המלחמה ניהל חיל הים בהצלחה את מבצע "יונה" לפריקת הרק"ם והאמל"ח האחר שהגיעו מצרפת לשפך נחל הקישון בקיץ 1956;⁷³ אולם המשך מלחמת סיני לא היטיב עם חיל הים. המלחמה הייתה מיוחדת: מלחמת קואליציה, שבה נועד לצבאות בריטניה וצרפת תפקיד מרכזי בהשגת יעדיה האסטרטגיים. מבחינת צה"ל, הייתה זו מלחמה "דה לוקס", כפי שעולה מדברי דיין כשסיכם אותה.⁷⁴ במהלכה התגלו כנכונות התפיסות העיקריות שעמדו ביסוד בניין הכוח האווירי והעוצבות המתמרנות, ואילו חיל הים "עלה על שרטון" ונוצר משבר אמון בינו לבין הרמטכ"ל.⁷⁵

72 רפי יקר, "כישלונה של ישראל לרכוש נשק בארצות הברית בעקבות העסקה הצ'כית-מצרית (1955-1956)", אצל: חגי גולן ושאל שי (עורכים), **ברעום המנועים, 50 שנה למלחמת סיני**, תל אביב: מערכות, 2006, עמ' 165.

73 צבי קינן, **במבט לאחור**, עמ' 174-178, 186-187. המחבר התלונן כי דיין העניק ציון לשבח לפלוגת השריונאים שהטעינה ארגזי תחמושת על המשאיות, ואילו חיל הים לא זכה להבעת תודה ראויה ממנו. בזיכרונותיו תיאר דיין את מבצע "יונה" כ"מבצע למופת", וראש השלכה שלו הקדיש למבצע חמישה עמודים בספרו והזכיר את חלקו החשוב של קינן. ראו: מרדכי בר-און, **אתגר ותגרה, הדרך למבצע קדש - 1956**, באר שבע: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 1991, עמ' 160-164. עוד באותו עניין חשוב להזכיר את תרומתו של אדמירל רוסה, ראש מטה הצי הצרפתי, להצלחת המבצע. ראו: יצחק בר-און, **מטריה ביום סגריר, יחסים ביטחוניים בין צרפת לישראל, 1948-1956**, אפי מלצר, 2010, עמ' 289.

74 ראו דבריו של דיין בסוף הכנס הדיומי של סגל הפיקוד הכללי לסיכום ראשון של לקחי המלחמה, הדברים נאמרו ב'12.1956, עמ' 137-141 (א"צ 36847/1962).

75 כבר בתקופה שלפני המלחמה אירעו שתי תקלות שהכעיסו את דיין. במבצע "שנונית", 31.3.1954 עד 3.4.1954, הוטל על חיל הים לאסוף מודיעין בחופי מפרץ אילת ומצרי טיראן. בזיכרונותיו ציין דיין, כי תחילת המבצע נדחתה ארבע פעמים בגלל קלקולים בסירה "אלמוגית" שיועדה לבצע את הסיוע. הסירה עלתה על שרטון בחוף הסעודי, ורק בזכות חיל האוויר הסתיים האירוע ללא אבדות וללא תקרית בין-לאומית.

המשבר החל כבר בשלב ההכנות למלחמה. הנחיות הרמטכ"ל למפקד החיל טנקוס ב־26 באוקטובר 1956 לא הותירו לחיל כל פעילות בים התיכון, חוץ מהתכוננות להפעלתו אם סוריה או לבנון יצטרפו למלחמה. ההיגיון היה פשוט: הזירה שרצה אוניות מלחמה בריטיות וצרפתיות, ולכן חיל הים לא היה יכול להביא לתועלת, אלא רק להסתכן בירי דו־צדדי על ספינות השותפים. דיין תיאר את התגובה להחלטתו במילים "אנשי חיל הים היו מאוכזבים".⁷⁶ נראה שהחלטה הביאה לא רק לתסכול אלא אף להתעלמות מהגיונה. טנקוס הבין שהאיסור לפעול באופן יזום נובע מסיבה אחרת: "כי לא רצו, כאילו, להראות שאנחנו התחלנו", וזאת אף על פי שדיין אמר לו: "תעזוב, הצי הבריטי והצי הצרפתי יגמרו את הצי המצרי, למה לנו להתעסק עם זה? חבל על התחמושת". קיצורו של דבר, סיפר טנקוס: "אני ואיזי רהב, שהיה מפקד שייטת 13, התבזינו במטכ"ל. אני יצאתי עם טראומה מאוד גדולה ממבצע 'קדש', יצאתי מדוכא".⁷⁷

הדיונים ערב המלחמה בישרו רעות, ומשבר האמון החרף בעקבות הקרב עם המשחתת המצרית איברהים אל־אוואל בשחר ה־31 באוקטובר. ההיסטוריוגרפיה גדושה בתיאורים סותרים של הקרב הימי, ומאמר זה אינו בא לברר את "האמת לאמיתה". לענייננו די אם נציג את האירוע דרך עינו של דיין. אמנם הוא כינה את הקרב הימי "דרמטי באופן לא יתואר", אבל תיאורו מצביע על תפקוד בעייתי של החיל: המשחתת המצרית הגיעה מול חוף חיפה וירתה 220 פגזים על הנמל, אחרי שלא זוהתה במכ"ם החופי כאוניית אויב, וגם אוניות חיל הים שסיירו לאורך חופי ישראל לא הבחינו בה. כשנוצר מגע, ירתה עליה המשחתת "יפון" 242 פגזים ו"אילת" ירתה 194. דיין הוסיף בציניות: "כמה פגזים נפלו סמוך מאוד לאיברהים אל־אוואל ורסיסיהם אף גרמו לה נזק".⁷⁸ דיין נמנע מלהזכיר את היתרון

ראו: משה דיין, **אבני דרך, אוטוביוגרפיה**, תל אביב: דביר, 1976, עמ' 112-113; וגם: שטייגמן, **מעצמות לקדש**, 117-113. במבצע "ירקון", 9.6.1955-12.6.1955, הוטל על חיל הים להנחית בחוף דהב חוליית סיור של חטיבת "גבעתי", שתבחן את עבירות הדרך היבשתית לשרם א־שיח. חיל הים הנחית את הסיירים באיחור של ארבע שעות ורבע, בשל חוסר יכולתו להנחיתם ללא אור ירח מלא, עמ' 150-154; וראו גם: עדן, **אנשי הברזל על ספינות העץ**, עמ' 114-116.

⁷⁶ משה דיין, **יומן מערכת סיני**, תל אביב: עם הספר, 1966, עמ' 62.

⁷⁷ מצוטט אצל: עדן, **אנשי הברזל על ספינות העץ**, עמ' 180. דברים דומים מופיעים אצל: צדוק אשל, **שמואל טנקוס, מהירקון עד חיל הים**, תל אביב: משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 2003, עמ' 95.

המודיעיני שעמד לצד הישראלי,⁷⁹ והיה יכול לציין עוד תקלות, ובהן זו שמנעה מפלגת הסט"רים להגיע למגע עם המשחתת המצרית: הסירות עגנו בתוך הנמל, התעכבה פתיחת רשת החסימה לנמל והן נאלצו להקדיש זמן נוסף להתארגנות מחוץ לנמל.⁸⁰

זיכרונות דיין, כמו מקורות אחרים, מצביעים על היחס הדו־ערכי כלפי הקרב עם המשחתת המצרית. כך למשל, בביורפיה של יוחאי בן־נון, שפיקד בקרב על המשחתת "יפו", ולימים החליף את טנקוס, נאמר: "היה זה הצי הישראלי, ובפרט המשחתות, שהביאו לצה"ל את 'תמונת הניצחון' הכוללת ביותר במערכת סיני"; אבל גם מתוארת בה שרשרת תקלות שאפיינה את התנהלות הצי הישראלי, שמנמיכה את ההישג.⁸¹

78 משה דיין, **יומן מערכת סיני**, עמ' 97-98. גם אראל כתב כי כל הפגזים שירו "אילת" ו"יפו" החטיאו (**לפנין הים**, עמ' 187). לפי תחקיר חיל הים, נורו 600 פגזים שגרמו לארבע פגיעות ישירות ולכמה פגיעות קרובות. התחקיר גם הודה ש"זהו אחוז פגיעות נמוך מהמצופה". ראו: מפקדת חיל הים מחלקת מבצעים, **חיל הים במבצע קדש - לקח**, 29.4.1957 (א"צ 288/79/2006). מסמך זה מסכם את התחקירים שערך החיל אחרי המלחמה והוא חושף בגילוי לב שורה ארוכה של תקלות. המחברים מודים לאלי מיכלסון על הפניית תשומת הלב למסמך חשוב זה.

79 אמ"ן הזין בזמן אמת את מפקדת חיל הים ואת המשחתות במודיעין עדכני על מצבה ומקומה של המשחתת המצרית וגם על כוונת מפקדה. לאורך עשורים רבים הוסתר הישג זה (אולי משיקולי ביטחון מידע ואולי משום שנשכח) אפילו מהחניכים בקורס פו"ם-ים. במקום לתת קרדיט לעבודת ההאזנה של אמ"ן, הוצג כאילו נתפסו במשחתת עותקי המברקים שנשלחו ממנה והתקבלו בה. ראו: קינן, **במבט לאחור**, עמ' 182; וראו גם: אריה אורן ושלמה גואטה, "יום המידע - המודיעין הימי בצה"ל", אצל: עמוס גלבוע ואפרים לפיד (עורכים), **מלאכת מחשבת**, המרכז למורשת המודיעין, 2008, עמ' 205.

80 עדן, **אנשי הברזל על ספינות העץ**, עמ' 184. תא"ל (במיל") אריה רונה תיאר באחד ממאמריו תקלות ובעיות נוספות, ובהן המשגה בהחזקת הסט"רים במעגן; חוסר המיומנות של צוותי המשחתות; בעיות בנהלי הירי; וחוסר הערנות של מ"ק (מרכז ידיעות קרב) החילי. אריה רונה, "חיל הים במלחמת סיני", בתוך: חגי גולן ושאל שי (עורכים), **ברעום המנועים, 50 שנה למלחמת סיני**, תל אביב: מערכות, 2006, עמ' 273-274. במקום אחר חזר רונה על ציון התקלות הללו והוסיף שמאז הגעת המשחתות ביוני, הן התאמנו מעט מאוד. למרות זאת, רונה העריך ש"בסך הכל מפקדת השייטת והמפקדים עבדו בצורה טובה מאוד", וקבע ש"חיל הים יצא מחוזק ממלחמת סיני". אריה רונה, "חיל הים הישראלי וסיוע חיל הים הצרפתי", בתוך: מרדכי בר-און (עורך), **לנוכח גבולות עוינים - צבא וביטחון בעשור הראשון למדינת ישראל**, העמותה לחקר כוח המגן על שם ישראל גלילי, 2017, עמ' 389-391.

81 אבנר שור, אבירם הלוי וטל בשן, **האש והדממה - סיפורו של יוחאי בן־נון מייסד שייטת 13**, בן שמן: כתר ספרים, 2017, עמ' 198-206.

לעומת בן-נח היה טנקוס נחרץ בהדגשת הצד החיובי של הקרב. בפקודת היום לרגל תפיסת המשחתת הוא כתב: "תפיסת אניית המלחמה איברהים אל-אוואל על אנשיה וציודה, מבלי שנגרמה לכוחותינו כל אבדה, תירשם כהישג מפואר לא רק בתולדות חיל הים הישראלי הצעיר בלבד. היה זה מבצע למופת כמעט חסר תקדים גם בהיסטוריה החדשה של ציי העולם בכללם". כל שנותר לדוברי החיל היה לייחס את הכניעה לנזקים שגרמו הפגזים של "אילת" ו"יפו", ולהצניע את תרומת המודיעין בזמן אמת שסיפק אמ"ן ואת תרומת פגיעותיהם של מטוסי האוראגן במשחתת.⁸²

יש לציין כי לצד הלחימה המוצלחת פחות, ביצע חיל הים שתי פעולות סיוע חשובות: הראשונה, סיוע לוגיסטי לחטיבה 9 בדרכה לכיבוש שרם א-שיח'; השנייה, חילוץ 165 יהודים מפורט סעיד בעזרת סירות דיג וסט"ר, והבאתם לחיפה.⁸³

חשוב לחזור ולהבהיר, כי מחקר זה לא נועד לבקר את ראשי חיל הים ולשפוט אם הביקורת של דיין הייתה מוצדקת, ואם כל הפגזים שהמטירו "אילת" ו"יפו" על המשחתת המצרית אכן החטיאו. אולם ניתן לקבוע, כי במהלך המלחמה נוצר משבר אמון עם דיין, רמטכ"ל שחרט על דגלו את החתירה למגע, הנחישות והניצחון הטקטי בכל מחיר.

יעידו על כך הדברים הקשים שהשמיע דיין בפני מפקדי החיל ב-18 במארס 1957, זמן קצר אחרי השלמת הנסיגה מסיני:

עלינו לבחון את הדברים לפי קריטריונים שהם משוחררים מן המצב כיום ומן העבר. צריך לתכנן כאילו אנו עומדים להקים את חיל הים מ-א', בלי נטל המצב והציוד הקיימים. גישה זו תאפשר לנו להעז - לסלק ולהשבית כלים ומיני ציוד מיושנים ולהפנות מאמצינו לבניית כוח מתקפה אמיתי. העובדה, שיש כיום ברשותנו משחתות, אינה צריכה לקבוע מראש בשיקול, אם באמת אנו זקוקים להן - או לא. אם אנו מתחשבים בקיים, אנו

⁸² פקודת היום מופיעה אצל: אשל, **שמואל טנקוס**, עמ' 99. תיאור הקרב על ידי אל"ם שמואל ינאי, שפיקד על השייטת בקרב, כלל לא הזכיר את תקיפת המטוסים (שם, עמ' 47). מקורות נוספים שבעזרתם נערך התיאור לעיל: בני תלם, **תלם בים**, הוצאה פרטית, 2009, עמ' 113. עדן, **אנשי הברזל על ספינות העץ**, עמ' 180-192. שטייגמן, **מעצמאות לקדש**, תל אביב: משרד הביטחון - ההוצאה לאור, 1986, עמ' 157-161.

⁸³ רוהנה, **חיל הים במלחמת סיני**, עמ' 274-276; וגם: עדן, **אנשי הברזל על ספינות העץ**, עמ' 195-197.

גוררים מאחורינו מטען של כלים מיותרים רק מפני שאין לנו העזה להיפטר מהם; שנה אחר שנה אנו מוציאים תקציבים וכוחות על טיפול בהבלים, במקום לבנות חילים חדש, לאור שיקול נכון.⁸⁴

ניתן לשער שכעסו של דיין נבע מגורמים נוספים, שלא פורטו בזיכרונותיו: הראשון, אי-סגירת הטווח מול המשחתת המצרית והסתפקות בירי מרחוק, בטווח שבו מערכות בקרת האש של המשחתות הישראליות לא היו מדויקות. הגורם השני: הפריגטות לא הצליחו לבצע משימה אחרת שהוטלה עליהן - הפגזת חוף אל-עריש כסיוע לכוחות היבשה.⁸⁵

אפשר גם להבין את כעסו של דיין, שכן הוא זה שבלם את חברי המטכ"ל שהתנגדו לרכש המשחתות. סביר להניח שהוא גם כעס על "הגירור", שלא כהלכה, שנעשה למשחתת המצרית. שמה הוסב ל"חיפה", היא אוישה ותוחזקה מהתקציב השוטף אף על פי שהמטכ"ל העדיף להוציאה משימוש.⁸⁶

הסירוב להיענות לדרישות התקציביות של חיל הים נמשך אחרי מלחמת סיני, וביטא לא רק את משבר האמון; חברו למשבר האמון לקחי המלחמה שהצביעו על התרומה החשובה מאוד של חיל האוויר, שהביאה להמלצות להגדלת תקציבו על חשבון שתי הזרועות האחרות.⁸⁷ כך שהיכולת התקציבית להיענות לדרישות חיל הים פחתה, בד בבד עם היווצרות משבר האמון.

המקורות מגלים כי נזיפותיו של דיין לא עוררו מחשבות חדשות בחיל הים בסוגיות הייעוד והסד"כ. בכנס הספ"כ לסיכום לקחי המלחמה התייחס טנקוס בעדינות לתקלות שהיו. כך למשל, על הקרב מול המשחתת המצרית הוא אמר: "הצוותים עשו את מלאכתם בהצלחה וכל אחד מילא את תפקידו והוכח כושר די טוב".⁸⁸ הוא הזכיר אמנם אימון לא מספיק, בעיקר של אנשי מילואים, מחסור בציוד מסוגים מסוימים, תקלות של

84 דיין, **אבני דרך**, עמ' 345.

85 מפקדת חיל הים, מחלקת מבצעים, **חיל הים במבצע קדש - לקח**, סעיפים 10-11, 18-19.

86 ב-11 בדצמבר 1956 אמר דיין לבן-גוריון: "לא תיתקל באוזן אטומה על צמצומים בצבא. אני מוכן להפוך את איבריהם אל אוול לשיכון עולים". דיין, **אבני דרך**, עמ' 345.

87 **סיכום כנס ספ"כ**, 27.12.1956. דברי מאיר עמית, ראש אג"ם במלחמה (עמ' 123), דיין (עמ' 147-148) ובן-גוריון (העמוד האחרון).

88 דבריו בכנס ספ"כ, 26.12.1956, עמ' 87-90.

הטייסים בזיהוי בין ספינות אויב לספינותינו והריחוק הפיזי של מפקדת חיל הים מהמצפ"ע.

לסיכום, למשבר בפיקוד היו גורמים ושותפים רבים. ראשית, את הביצועים המאכזבים של חיל הים ניתן לתרץ גם בחוסר הניסיון בהפעלת צי מלחמה בכלל ובלחימה ימית בפרט. החיל נאלץ ללמוד מבראשית ולא היה מי שיכיל את שגיאותיו.⁸⁹ זאב אלמוג, לימים מפקד החיל, תיאר במילים קשות את חוסר הניסיון בלחימה בים:

באותם זמנים [אמצע שנות החמישים] רווחה בחיל הים הגישה שטיבם של מפקדים נמדד לפי כושרם לתמרן את ספינתם אם זה בעת הגישה לרציף בנמל, לכלי שיט אחר או למצוף בים הפתוח [...]. גישה זו הייתה מושרשת בחיל הים במשך זמן רב. זאת, כנראה בגלל מיעוטם או העדרם של מבצעי קרב וכמובן גם על רקע ניסיונם המבצעי המועט של מפקדי החיל.⁹⁰

שנית, הסגנון הפיקודי של הרמטכ"ל לא סייע לשילוב החיל בעשייה הצה"לית. דיין היה חסר סבלנות וסירב להשקיע תשומת לב בנושאים שלא היו קריטיים בעיניו – תכונות שהיו בעוכרי יחסיו גם עם חיל הים.⁹¹ שלישית, החיל ישב בחיפה, רחוק מהעין ורחוק מהלב, וקציניו אף לא השתתפו בקורסים בבית הספר לפיקוד ולמטה.

⁸⁹ בספרה **התפתחותו של חיל הים**, תיארה רן בדוגמאות רבות את חוסר הניסיון של חיל הים בתפעול שייטות ותחזוקת הסד"כ. כך למשל, עמ' 109-124, העוסקים בהכשרה מקצועית ומלחמתית; עמ' 128, המתאר את חוסר הניסיון בעבודות שיפוץ ותיקון אוניות. בעמ' 143-146 מתוארים פערי הידע בהקשר למשחתות.

⁹⁰ זאב אלמוג, **מפקד שייטת 13, הפלגות חיי**, כרך א', אור יהודה: כנרת, זמורה-ביתן, מוציאים לאור, 2014, עמ' 143-144.

⁹¹ "דיינוגים" רבים תיארו את סגנונו הפיקודי יוצא הדופן ואת העדפותיו של דיין ל"סוסים אבירים", ודי שנצטט שניים מהם. שלמה גזית, שהיה ראש לשכת דיין בשנת כהונתו הראשונה כרמטכ"ל, כתב שדיין התמקד במספר קטן מאוד של נושאים שהיו קריטיים בעיניו, ולהם הקדיש את כל מרצו וזמנו. באותה תקופה היו שניים – שיקום היכולות הקרביות של חילות היבשה ועמידה ביעדי הקיצוץ של תקציב הביטחון. ראו: שלמה גזית, **בצמתיים מכריעים**, תל אביב: ידיעות אחרונות, 2016, עמ' 72-70. במקום אחר כתב גזית כי דיין "חילק את העולם לשניים – שחור ולב. היו אנשים שהוא היה מסוגל לעבוד איתם והיו אנשים שלא; אם אדם מסוים נמנה על אלה שהוא לא יכול לעבוד איתם – זה היה אבוד. לא היה מה לעשות. שום דבר לא היה יוצא מזה". גזית, "משה דיין וצה"ל", אצל: בראון, **לנוכח גבולות עוינים**, עמ' 171. מאיר עמית תיאר את דיין כאדם רב-מעלות, אבל גם כמי "שקשה מאוד לעבוד במחיצתו. הדבר המכביד ביותר היה חוסר הסבלנות שלו". מאיר עמית, **ראש בראש**, אור יהודה: הד ארצי, 1999, עמ' 85-86.

התפיסות הלא אוהדות של המטכ"ל ומשבר הפיקוד בתקופת דיין חייבו את חיל הים להמציא את עצמו מחדש. הזדמנות לכך, מועד ב', ניתנה לו ב-1958.

תר"ש "בני יעקב": 1959/60 עד 1961/2

אחרי מלחמת סיני

בתחילת 1958 החליף חיים לסקוב את דיין כרמטכ"ל, ועוד קודם לכן החלה העבודה על תוכנית רב-שנתית חדשה. זו נועדה לשלב את לקחי מלחמת סיני עם ההתפתחויות הגיאואסטרטגיות שחלו אחריה, ולכוון את בניין הכוח בשלוש השנים הבאות (1959/60 עד 1961/2), תוך התייחסות מפורטת פחות לשנתיים שלאחר מכן. בראש צוות התכנון עמד יוסף נבו, ראש אג"ם/תכנון, וחבריו היו סגני-אלופים ממחלקת המבצעים, אגף המודיעין-מחקר, אגף האפסנאות, אגף כוח האדם, חיל האוויר, חיל הים ואגף הכספים. הצוות מונה בדצמבר 1957, סיים את העבודה ביוני 1958 והגיש דוח בן 266 עמודים.⁹² הדוח נידון ב-12 ישיבות מטכ"ל במהלך החודשים יולי עד אוקטובר, והמשך הטיפול בו נעשה בעבודת מטה רגילה באחריות אג"ם/מת"ם.

הצעת צוות התכנון והדיונים בה מצביעים כי תפיסת הביטחון של ראשית שנות החמישים לא השתנתה באופן מהותי, על אף ההתפתחויות בעולם הערבי בחמש השנים שחלפו מאז הכנת התר"ש הראשון: תבוסת מצרים ב-1956, הקמת הקהיליה הערבית המאוחדת (קע"ם) כאיחוד של סוריה ומצרים בראשית 1958 וההפיכה בעיראק ביולי 1958. לקחי מלחמת סיני חידדו את העדפת ההתקפה על ההגנה, ולסקוב אמר דברים מפורשים: "אין לנו בלימה; אנחנו מוכרחים בכל הכוח בכל עת שנמצא תחת היד לתקוף וללכת ישר", תוך שהוא מודה שבהגנת העורף (שדות תעופה, ערים ומתקנים) "יש לנו פערים גדולים ואנחנו מוכרחים לחפש לזה פתרון".⁹³

לפיכך, לא השתנו גם ההנחות לגבי המתאר האופרטיבי; הן קבעו:

שלא אנחנו נהיה היוזמים, אולם עלינו להיות מוכנים, צה"ל יצטרך להשיג הכרעה מהירה במלחמה ע"י מעבר מוקדם למתקפה אף מתוך סיכון מחושב בהגנה [...]. כוחותינו יאומנו ויתורגלו

⁹² אג"ם/תכנון, תיק "בני יעקב": סדר כוחות צה"ל 1962 (הצעה), יולי 1958 (א"צ 12/291/1966).

⁹³ ישיבת המטכ"ל הראשונה שדנה ב"בני יעקב", 20.8.1958, עמ' 44-43.

להפעלת כוח מרבי כדי להתחיל את השלב המכריע של הלחימה מיד עם פרוץ פעולות האיבה.⁹⁴

מהנחיות אלה ונוספות נגזרו העקרונות לפיתוח הסד"כ, ולהלן החשובות שבהן: בניין הדרג הלוחם להשגת הכרעה במלחמה בתוך עשרה ימים, אף שההתרעה תהיה קצרה (רק 48 שעות). היקף הסד"כ צריך לאפשר לנצח מלחמה ולהכריע "במקרה הכול", למרות הנחיתות הכמותית של צה"ל.⁹⁵

גם סדר העדיפויות בבניין הסד"כ לא השתנה: בראש - חיל האוויר, אחריו העוצבות המשוריינות, ואחריהן הצנחנים (ומטוסי תובלה והליקופטרים הדרושים לניודם). לחיל הים הוענקה, כבעבר, עדיפות נמוכה.

לצד היוותרות הנחות היסוד על כנן, הועמק עוד הפער בין הרצוי המבצעי למצוי התקציבי. היקף ההשקעות שנדרשו גדל מאוד בגלל הצורך לבנות מענה לאמל"ח הרב שהעבירה ברית המועצות למצרים ולסוריה. "הקשר הצרפתי", שהתהדק באמצע שנות החמישים, פתח בפני ישראל אפשרויות רכש רבות. בנוסף, שיתוף הפעולה עם בריטניה וארצות הברית במשבר יולי 1958 איפשר רכש גם בשתי מדינות אלו. לדברי נבו, "בתחילת עבודתנו בצוות היינו כרואים חלומות באספמיה" את אפשרויות הרכש (בלשונו, "הקוניוקטורות") שנפתחו אחרי יולי 1958.⁹⁶ אבל תגי המחיר של האמל"ח החדיש הפכו את רכישתו לסיוט תקציבי. מטוס הסופר-מיסטר עלה 750 אלף דולר לעומת 330 אלף דולר שעלה מיסטר 4, ואילו המיראז' היה צפוי לעלות יותר ממיליון דולר. את המוסקוויט הבוכנתי, שעלה כ-14 אלף דולרים, החליף הווטור הסילוני שעלה 1.2 מיליון דולר. הפעלת הצנחנים חייבה השקעה במטוסי נורד ובהליקופטרים מסוג S-58 שעלו 630 אלף דולר ו-360 אלף דולר בהתאמה (כל אחד). טנק הצנטוריון עמד לעלות כ-100 אלף דולר, לעומת כ-20 אלף דולר שעלה שרמן משודרג מסוג M-50.⁹⁷

בנוסף לרכש פלטפורמות אוויריות, נדרשו בחיל האוויר השקעות רבות בבניית דירים תת-קרקעיים (דת"קים), הארכת מסלולים והקמת שדה תעופה רביעי. עוצבות היבשה נזקקו לטנקים, תומ"תים (תותחים מתנייעים) וזחל"מים וגם לרכבים כבדים וקלים בכמויות גדולות

94 ישיבת המטכ"ל ביום 20.8.1958.

95 תיק "בני יעקב", פרק א' ופרק ב', עמ' 20-7.

96 ישיבת המטכ"ל ביום 20.8.1958, עמ' 43.

97 הנתונים על עלויות סד"כ 1961/2 מתוך: תיק "בני יעקב", עמ' 93-94.

ולבסיסים לאחסונם ולתחזוקתם, ולמכשירי קשר ואמצעים רבים אחרים. הגיעו הדברים עד כדי כך שהיכולות התקציביות היו, אף יותר מבעבר, לגורם העיקרי המגביל את בניין הכוח. בניסוחו של בן-גוריון:

יש מצב שנשק שאנו זקוקים לו מזמן, ולא יכולנו להשיג אותו, כי לא רצו למכור אותו לנו, כרגע יכולים אנו להשיג אבל אין לנו יכולת כספית [...] שכרגע המצב הוא שרק מפני המצוקה הכספית אין אנו יכולים לרכוש נשק חיוני.⁹⁸

פתיחת שערי הארסנלים הייתה בשורה חשובה לחיל האוויר ולחיל השריון; אך שמחתו של חיל הים הייתה מוגבלת, שכן הוחלט לרכוש רק שתי צוללות זולות מעודפי מלחמת העולם השנייה, ולא את שלוש המודרניות שביקש. בה בעת נדרש החיל להוציא מהשירות את המשחתות והפריגטות – כפי שנדרש לצמצם את הסד"כ כתנאי לרכש שתי משחתות זולות בשנת 1955.

לצד הקשיים התקציביים, הופיעה גם הזדמנות קורצת. במחצית השנייה של 1957 החל שמעון פרס לרקום ברית עם שר ההגנה הגרמני, פרנץ יוזף שטראוס. הברית הבשילה בפגישה של הקנצלר אדנאואר עם בן-גוריון במארס 1960, שבה הוסכם כי גרמניה תגיש לישראל סיוע כלכלי וגם צבאי. אף שההסכם על סיוע צבאי בסך 300 מיליון מארק (75 מיליוני דולר) נחתם רק ב-1962, הרי המגעים המוקדמים בנושא הועילו מאוד לתכנון ההצטיידות של חיל הים (וגם של זרועות האוויר והיבשה).⁹⁹

כבר ב-1955 החל דיין, כאמור לעיל, בהקצאת משאבים להקמת בסיס באילת, ומלחמת סיני הבליטה את החשיבות האסטרטגית של זירת ים סוף. משכך, תוקצב ב"בני יעקב" רכש שתי נחתות טנקים ושתי צוללות קטנות (בנות 100 טון, שלא נרכשו בסופו של דבר, בגלל שיקולים מבצעיים).

תפיסות חיל הים

תפיסות חיל הים שבוטאו בדיונים על "בני יעקב" בקיץ 1958 היו זהות כמעט לאלה שהושמעו חמש שנים קודם לכן, בדיונים על התר"ש הראשון.

⁹⁸ פרוטוקול ישיבת הממשלה ביום 26.10.1958 (עמ' 18-19). בן-גוריון קיווה שנשיא צרפת שארל דה-גול יסכים להשאיל אמל"ח לצה"ל, ושקנדה תסכים להעביר נשק בהסכמי החכר והשאל (תקוות שנכזבו).

⁹⁹ מיכאל בר-זהר, **כעוף החול, שמעון פרס – הביוגרפיה**, תל אביב: ידיעות אחרונות, 2006, עמ' 251-271; וגם: שמעון פרס, **קלע דוד**, ירושלים: ויידנפלד וניקלסון, 1970, עמ' 53-58.

"הקורס" לא השתנה וגם הטיעונים לא השתנו; כן השתנו הפלטפורמות שהיו נשוא המחלוקת בין החיל למטכ"ל. אחרי מלחמת סיני הוכנסה לסד"כ המשחתת "חיפה" (לשעבר, "איברהים אל-אוואל" המצרית), והפריגטות הוצאו. לעומת זאת, הצי המאוחד של מצרים וסוריה (קע"ס) התעצם מאוד מאז העסקה הצ'כית-מצרית. הוערך שעד סוף 1961/2 הוא יכלול שש משחתות, מהן שלוש חדישות מסוג סקורי, שמונה צוללות, 12 קורבטות (למיקוש ונגד צוללות), 36 סט"רים ויחידת קומנדו ימי.¹⁰⁰

החשש ממרוץ חימוש ימי, שישראל לא תוכל לעמוד בו, עלה כבר ב-1953 והוא הלך והתגשם מאז 1956. מולהארמדה המצרית-סורית - שחלק מהותי מספינותיה היו חדישות - העמידה ישראל רק שלוש משחתות מיושנות, תשעה סט"רים, מהם שלושה המוצבים במפרץ אילת, ארבע סירות משמר, שמונה סירות דייגים חמושות ויחידת קומנדו ימי (שכללה ספינת-אם, 20 סירות התקפה ותשעה "חזירים", להובלת שני צוללנים ומטען).

בקיץ 1958 נרכשו בבריטניה שתי צוללות מיושנות, והמטכ"ל רצה לקצץ בתקציב על ידי הוצאת המשחתות מהסד"כ, או לפחות להדמימן. חיל הים התנגד לכך, חזר על עמדתו בדבר הצורך להשמיד תחילה את הצי המצרי בקרב ימי והוסיף כי הכנסת צוללות לסד"כ לא תסייע כלל לניצחון בקרב הימי.

בספטמבר 1958 חזר טנקוס והסביר את חשיבות המשחתות באבטחת ההשברה, כפי שעשה יחד עם לימון ב-1953:

יש לבנות את הכוח כך שיוכל להבטיח למדינה כמו שלנו, את עורק החיים היחידי שלה - את הים. כוח כזה איננו יכול להיות בנוי מסוג זה או אחר של כלים, אלא חייב להכיל את כל האלמנטים אשר יאפשרו את המלחמה בים, בהתאם לצורות השונות שהיא עלולה ללבוש, קצרה או ארוכה, הטרדת שייט וכו'. וראשית כל כלים היכולים לשהות בים, להלחם בו ולהגיע במהירות למקומות בהם יידרשו. ומשחתות הם כלים אשר יכולים לכסות שטחי ים גדולים בזמן הקצר ולהגיע למקומות שונים.

טנקוס הסביר שאסור להסתפק בכוח ימי המסוגל רק להגן על חופינו או להטריד את חופי האויב: "הכוח צריך להיות בנוי בצורה, שיהיה מסוגל

100 נספח א' לתיק "בני יעקב", הערכת מודיעין - 1962, פסקה 1: גורמים ומגמות בעולם הערבי, סעיף 60.

להלחם באויב, בכל מקום שהאויב יהיה מסוגל לאיים על האינטרסים הימיים שלנו, באפשרויות השונות".¹⁰¹

המסקנה שהתחייבה מדבריו הייתה שאסור לצמצם את סד"כ המשחתות, שכן הצוללות שייכנסו אינן יכולות לסייע באבטחת ההשברה. טנקוס אמר שאילו הדבר היה בידו, "אנחנו רוצים משחתות חיל הים בצורה עדיפה על צוללות". אך, כאמור, הצוללות הונחתו עליו, ולכן הוא שלל את הקטנת סד"כ המשחתות, אפילו את ההצעה להדמים רק את חלקן.¹⁰² הוא דבק בעמדתו ש"המשחתת היא הכלי הוורסטיילי ביותר, הכושר שלה גדול בים, עוצמת האש, היא צריכה להוות את חוט השדרה של כוח הים ובסיס לכוחות המשימה".¹⁰³ חיל הים אף לא היה מוכן להדמים את "חיפה" שהוכנסה לשימוש ללא אישור מטכ"לי, אף שב-1954 התנגדו ראשיו בנחרצות לרכש משחתות מיושנות מסוגה. החיל טען, כי היא חיונית עקב גילן המתקדם של המשחתות הקיימות, שבכל נקודת זמן נמצאת אחת מהן בתחזוקה.¹⁰⁴ טנקוס לא התייחס לתרחיש המדאיג בדבר מרוץ חימוש ימי ולהשלכותיו. בתשובה לשאלה מה יועילו המשחתות הנחותות של חיל הים מול הכמות והאיכות של הספינות המצריות, הוא ענה:

נכון שהמשחתות שלו עולות על שלנו, אך לא בהרבה; יש להן מהירות קצת יותר גדולה, טווח תותחים קצר יותר גדול, אבל הטווחים האלה הם טווחים מכסימליים אשר בהם היעילות של האש שלהן איננה גדולה. כוח האש שלנו הוא יותר גדול אנו יכולים להמטיר [יותר] מבחינת משקל המתכת [הפגזים].¹⁰⁵

דברים אלה שאמר טנקוס בישיבות מטכ"ל אחרות מעידים, כי תפיסות החיל לא השתנו מאז התר"ש הראשון: כך ההתעלמות מהרצון המטכ"לי

¹⁰¹ ישיבת המטכ"ל ביום 22.9.1958, עמ' 11. סביר להניח שטנקוס שאב עידוד מהשאלות של בן-גוריון בישיבת המטכ"ל ביום 9.9.1958, על האפשרות שהמצרים יטילו מצור ימי.

¹⁰² ישיבת המטכ"ל ביום 20.8.1958, עמ' 36.

¹⁰³ ישיבת המטכ"ל 22.9.1958, עמ' 40.

¹⁰⁴ תיאור צבעוני של ההתנגדות הנחרצת לרכש משחתות האנט בגלל נחיתותן, ראו אצל: אראל, **לפני הים**, עמ' 179-186.

¹⁰⁵ ישיבת המטכ"ל, 22.9.1958, עמ' 14-15. לסקוב לא קיבל את הערכת טנקוס וקבע שהסקורי עדיפה, והיא יכולה להכריע את שתי המשחתות שלנו בגלל המהירות והטווח שלה (שם, עמ' 24). לסקוב כלל לא התייחס ל"חיפה", שהייתה נחותה לדעת הכול. בן-גוריון הפנה את תשומת ליבו של טנקוס לעובדה שבנוסף לסקורי, יש למצרים גם משחתות מסוג Z, כמו לחיל הים.

לחזק את הסד"כ האווירי והמשוריין בעקבות לקחי המלחמה; כך גם הרגשת הקיפוח מול חיל האוויר; כך גם התייחסות בלתי מספקת לצורכי הקומנדו הימי, שהמטכ"ל ייעד לו משימות חשובות; וכך גם התעלמות מהתרומה האפשרית של חיל האוויר להשברה, אף כי "הוא יכול לעשות מספר דברים". את תפיסותיו של טנקוס ניתן לתמצת במילותיו: "במידה והמלחמה בים הופכת למלחמה ממושכת, הייתי אומר [צריך] 3 צוללות [לפחות] והייתי אומר [גם] יותר משחתות".¹⁰⁶

תפיסות המטכ"ל

תיעוד הדיונים בתר"ש "בני יעקב" אינו מאפשר לדבר על "תפיסות המטכ"ל" - שכן עולה בו מגוון דעות הנוגעות לחיל הים. עזר ויצמן, שהחליף את טולקובסקי בפקוד על חיל האוויר, אמר בלשונו העוקצנית: "נדמה לי שמה שאנחנו עושים זה שכל אחד נעשה מומחה גדול בנשק שהוא לא מכיר".¹⁰⁷

בגלל קוצר היריעה, נתמקד במאמר זה בקבוצת הבכירים שדרשה באופן חד-משמעי לצמצם את שייטת המשחתות; נמנו עימה שמעון פרס, לסקוב, מאיר זורע, ראש אג"ם, ולצידם ראש מחלקת תכנון נבו, היועץ הכספי לרמטכ"ל משה קשתי, ובכיר אכ"א (ובהמשך היועץ הכספי) יהודה ניצן. בפרק "מההחלטות לביצוע - התר"ש הראשון" לעיל הוצגו הדפ"אות שנשקלו ב-1953, ולהלן נצביע על ההתייחסות אליהן חמש שנים מאוחר יותר. תמצית עמדתו של לסקוב הייתה:

מבחינת הלחימה, המאמץ העיקרי אצלנו הוא אווירי-יבשתי.
המאמץ הימי הוא משני, וזה צריך לקבוע את המאמץ שאנחנו
משקיעים בחיל הים. ואני רואה את המאמץ העיקרי של חיל
הים בהטרדת חופי האויב, כי לא יהיה לנו יותר כוח לעשות משהו
גדול מזה.¹⁰⁸

לסקוב שלל את הצורך בסד"כ ימי לאבטחת ההשברה וגם להגנה על הכוחות המבצעים איגופים ימיים (משימה שעליה הצביע אברהם יפה, ראש מחלקת הדרכה, ראו להלן). לסקוב היה מודע מאוד לחשיפת העורף

¹⁰⁶ ישיבת המטכ"ל, 4.9.1956, עמ' 44.

¹⁰⁷ ישיבת המטכ"ל ביום 9.9.1958, עמ' 33.

¹⁰⁸ ישיבת המטכ"ל ביום 20.8.1958, עמ' 44. דברים דומים אמר מאיר זורע, ראש אג"ם.

שתיווצר בעקבות הטיית בניין הכוח לטובת התקפה מהירה ומכריעה, אך האמין שישאל חייבת לנקוט את הסיכון המחושב הזה.

למרות זאת, סוגיית אבטחת ההשברה לא ירדה מסדר היום, שכן חיל הים ראה בה הצדקה לסד"כ שהוא ביקש; מה גם שבגוריון היה מוטרד בגינה. עם זאת, בדיוני 1958 שוב לא הוזכרו שתי דפ"אות קודמות - לא ההשברה בדרך היבשה וגם לא צבירת מלאים (אף שבעקבות תקופת הכוננות של סוף 1955 וראשית 1956, הוקם מערך משק לשעת חירום, והוגדלו מלאי החירום). עיקר הוויכוח בישיבות המטכ"ל עסק בשתי שאלות:

איך לפרוץ את המצור הימי? - חזרו הרעיונות של שיירות מאובטחות להסתננות יחידים, אך ב-1958 שוב לא הוזכרה האפשרות לחמש את ספינות הסוחר.¹⁰⁹

גם האבטחה האווירית להשברה שוב לא נדונה באופן רציני. מצד אחד, נראה שהיכולת של חיל האוויר בתחומי הסיור הימי הממושך בטווחים ארוכים נפגעה עם הוצאתם הסופית משימוש של מטוסי הקטלינה, המוסקוויט וה-B-17. מצד שני, התחזקה יכולת התקיפה האווירית של מטרות ימיות, הודות להצטיידות חיל האוויר במפציצים קלים מסוג ווטור.¹¹⁰ בשונה מטולקובסקי, ויצמן לא גילה עניין בנושא ואמר: "אני חושב שלא תמיד מתאים שחיל האוויר יכול לעשות הכול".¹¹¹ טולקובסקי היה מוכן, בזמנו, להיערך גם ללחימה בים, בתנאי שלחיל האוויר יוקצו המשאבים הדרושים. ויצמן לא ביקש משאבים ולא התחייב לבצע משימות; במילים אחרות - הוא אף לא ניסה למנף את אבטחת ההשברה לשם הגדלת הסד"כ האווירי (מה עוד יבקש מפקד חיל האוויר כשראש אג"ס כבר הכריז שצריך "להגדיל עד להתפקע את חיל האוויר").¹¹²

האם יש דפ"אות צבאיות אחרות? - לסקוב התייחס לשאלה ברצינות, שכן היא נגעה בלב התפיסה שלו להקדיש את מרב המשאבים למלחמת הכרעה מהירה, גם אם צה"ל יאלץ להילחם בכמה זירות בו־זמן. לדבריו,

109 לא ברור האם העניין הורד מסדר היום בגלל שיקולים מבצעיים או בגלל קשיים מול הדין הבין-לאומי.

110 ישיבת המטכ"ל 3.9.1958, עמ' 43.

111 ישיבת המטכ"ל 9.9.1958, עמ' 34.

112 ישיבת המטכ"ל 20.8.1958, עמ' 29; בנוסף, הרמטכ"ל קבע ש"העדיפות הראשונה היא לכוח האוויר, ובעיקר לפיתוח כושר ההפצה שלו" (עמ' 43).

"אנו חייבים להגיע לכפולה של המהירות, עוצמת אש ומכת אש והלם [...] ובשביל להגיע לזה כל קורבן כדאי". הכפולה דרשה חיל אוויר חזק, עוצבות משוריינות שיכולות לחזור 150-200 ק"מ מעבר לגבולות, אמצעים לוגיסטיים ומערך התרעה מודיעיני. הקורבנות לתפיסה המתקפתית היו יכולות ההגנה השונות.¹¹³

לסקוב הכיר בכך שבסד"כ אשר ייבנה ב"בני יעקב" אין די יכולות למניעת הפצצה של שדות תעופה, ריכוזי מתקנים וערים. חרף זאת, הוא אישר קיצוץ משמעותי באמצעי הנ"מ, אפילו של אלה המגינים על בסיסי חיל האוויר. הוא גם לא הכחיש שסגירת שייטת המשחתות עלולה לסכן את ההשברה. התפיסה של לסקוב התבססה על ההנחה שאחרי הכרעת צבאות ערב בקרב ניתן יהיה להתמודד, ביתר קלות, עם מצור ימי בדרכים צבאיות-מדיניות. בן-גוריון חזר ושאל: מה יעשה צה"ל אם לאחר מחיצת צבא האויב הוא יפתח במלחמת "הטרדה ממושכת", ימית או אחרת; "הרי לא נוכל לכבוש גם את מצרים כולה וגם את סוריה כולה ולהחזיק בהן, אין לנו כוח אדם כל כך הרבה".¹¹⁴ על כך השיב לסקוב בתיאור דפ"א, שבלשון ימינו ניתן לכנותה "דוקטרינת דאחיה"; דהיינו, הפצצת אלכסנדריה או פורט סעיד או קהיר - אם האויב יתקוף אונייה ישראלית. לדבריו, היכולת של צה"ל לתתיע את המצרים מ"השתוללות בכיוון זה".¹¹⁵

מול הדורשים לצמצם בהדרגה את צי המשחתות עמד, כאמור לעיל, מפקד חיל הים, ובתווך היו בעלי דעות שונות ומשונות על סד"כ חיל הים; דעות משונות - בשל הנטייה להתווכח גם אחרי שכבר התבצע רכש שתי הצוללות. שמעון פרס טען שאין צורך בסט"רים והתנגד להקצאת כ-2.5 מיליון דולר שנדרשו להחלפת שלושת הסט"רים הנותרים ממודל 1950. לעומת זאת, הוא תמך מאוד ברכש הצוללות וראה אותן כאמצעי לחימה מיוחדים.¹¹⁶ אברהם יפה התנגד לרכש הצוללות: "אני רואה את החשיבות של פעולות חיל האוויר נגד צי האויב יותר מאשר של פעולות צוללות ואחרות". הוא טען שחשוב לבצע איגופים ימיים, ולשם כך יש

113 ישיבת המטכ"ל ביום 20.8.1958, עמ' 44.

114 ישיבת המטה הכללי ביום 22.9.1958, עמ' 27-28.

115 סביר להניח שהפצצת ריכוזי שלטון במצרים הייתה מחישה את המהלכים המדיניים הבין-לאומיים, וייתכן שגם היו מביאים להסדר, הכולל גם את הסרת המצור הימי.

116 ישיבת המטכ"ל ביום 9.9.1958, עמ' 40.

צורך במשחתות שיחפו על הכוחות הנוחתים מהים.¹¹⁷ רחבעם זאבי, ראש המחלקה לתפקידי מטה, התנגד לרכש הצוללות המיושנות, והיה בעד הכנסת צוללות משוכללות לסד"כ, גם אם מאוחר יותר.¹¹⁸ כמו כן הושמעו רעיונות לפשרות תקציביות מסוגים שונים, ובהן הוצאת "חיפה" מהסד"כ או הדממת חלק מהמשחתות.

רכש הצוללות התבצע אף שמלכתחילה הרמטכ"ל ומפקד חיל הים, כאחד, לא רצו בהן. הרכש החל להתגבש במחצית השנייה של 1957, בעקבות שתי פגישות של פרס עם שר ההגנה הגרמני שטראוס. בפגישה השנייה, ב-27 בדצמבר, השתתפו גם לסקוב (עדיין סגן הרמטכ"ל) וארתור בן נתן, נציג משרד הביטחון באירופה. באותן פגישות הגיעו שטראוס ופרס להסכמות בדבר הסיור הצבאי שגרמניה תגיש לצה"ל, שכלל גם העברת צוללות ללא תמורה.¹¹⁹

המהלך שהחל בפגישות פרס עם שטראוס, התעצם בפגישת בן-גוריון עם אדנאואר ב-1960 והושלם בקשירת יחסים דיפלומטיים מלאים בין המדינות ב-1965. בן-גוריון היה האסטרטג ופרס המוציא לפועל; אך ניתן לקבוע כי ההצטיידות בצוללות הייתה קרובה לליבו של בן-גוריון זה מכבר, ועמדתו התחזקה אחרי שהצי המצרי הצטייד בצוללות.¹²⁰ תחילה דובר בשלוש צוללות גרמניות לזירת הים התיכון: צוללת מודרנית בדחי 350 טון ושתיים סוג 23 - צוללות שטובעו בתום מלחמת העולם והיה צורך למשותן ולשקמן. צוות התכנון הכניס את שלושתן לסד"כ "בני יעקב", ובישיבת הממשלה ב-16 במאי 1958 דיווח בן-גוריון כי סוכם ב"פרינציפ" על רכש שתי צוללות "סוג 23". אולם אחרי זמן קצר התברר, כי שיקום הצוללות אינו כדאי וגם יש מניעה מדינית להעברת צוללות חדשות לישראל. בה בעת נפתח צוהר בבריטניה, שהסכימה לספק צוללות סוג S ישנות מעודפי

¹¹⁷ שם, עמ' 27-29; לסקוב וזורע לא קיבלו זאת; לסקוב שחשב כי צה"ל עדיין אינו בשל לאיגופים ימיים, וזורע שסבר כי חיל האוויר הוא זה שצריך לחפות על האיגוף הימי.

¹¹⁸ ישיבת המטכ"ל 9.9.1958 (עמ' 35-37). גם ויצמן העדיף לבטל את רכש הצוללות על פני חיסול שייטת המשחתות.

¹¹⁹ מיכאל בר-זוהר, **בן גוריון**, כרך ג', תל אביב: עם עובד, 1977, עמ' 1351-1357; וגם: מיכאל בר-זוהר, **כעוף החול, שמעון פרס - הביגרפיה**, עמ' 256-259. ראו עוד בפרק הבא, בתת-הפרק "סוף טוב".

¹²⁰ כבר בראשית 1954 הורה בן-גוריון לבחון את האפשרויות לרכוש צוללות. ראו: סא"ל צבי קינן, למפקד חיל הים, **צוללות**, 22.2.1954. מההתכתבות של קינן עם לימון עולה, כי כבר אז חיל הים לא נלהב מהרעיון.

מלחמת העולם השנייה, וזאת במסגרת שיפור היחסים, אחרי משבר יולי 1958 בירדן. פרס דחף, בן-גוריון תמך, ובאוגוסט 1958 הוחלט לרכוש שתי צוללות בריטיות על אף היותן מיושנות וגדולות מדי לצורכי חיל הים. ואכן בישיבת הממשלה ב-3 באוגוסט 1958, שדנה בכך, דיווח בן-גוריון כי "דעתו של מפקד חיל הים היא שאין הן מתאימות בשבילנו", והוסיף: "בדעת המטכ"ל היא שמוטב לנו לחכות ולהשיג צוללות טובות שתתאמנה למטרות המיוחדות שלנו".

זה הזמן לתאר את פועלו של יוסף דרור, מוותיקי הפלי"ם והחוליה לחבלה ימית, שהקים את שייטת הצוללות והיה מפקדה הראשון. הוא פרש מחיל הים ב-1950 וחזר לשירות ב-1956 כדי להקים את שייטת הצוללות. מתוך תחושת שליחות, הוא חתר ליעד זה ללא לאות. תחילה "התגנב" לקורס צוללנים בצי הצרפתי ואחר כך שכנע את טנקוס לפתוח קורס להכשרת צוללנים בחיפה ולאשר השתלמות לחניכים בצי הצרפתי. בד בבד, הוא סיפק תשתית תפיסתית שהצדיקה הקמה הדרגתית של שייטת צוללות, גם אם זו תצויד בשנים הראשונות בכלים מיושנים.¹²¹

זיכרונות דרור מאפשרים הצצה מעניינת להתנגדות של לסקוב וחיל הים לרכש הצוללות. לדבריו, טנקוס אמנם החזיר את דרור לשירות, אולם כינה את הרעיון "פנטזיה חסרת סיכוי". סגנו חשש כי הרכש יפגע בתקציב היחידות האחרות בחיל; הוא לא היה יחיד. גם הרמטכ"ל התנגד לרכש צוללות סוג S המיושנות (שיוצרו בשנים 1931-1945) אף שבאותה עת רק הן היו זמינות, ובשיחה עם דרור הסביר לסקוב: "אנו זקוקים ל-12 צוללות מודרניות וחדישות" - מה שכמובן היה חלום באספמיה. דרור גם הבין בשיחה, כי רכישת שתי הצוללות סוג S "נכפתה על לסקוב בניגוד לדעתו".

הצוללות הבריטיות עלו, שתיהן יחד אחרי שיפוצן, 2 מיליון דולר בלבד, בעוד העלות הצפויה של שלוש הצוללות הגרמניות, שנכללו בגרסה הראשונה של תוכנית "בני יעקב", עמדה על 5.6 מיליון דולר.¹²² כלומר כפי שקרה עם המשחתות בתר"ש הקודם, כך עם הצוללות - נרכשו אמצעי לחימה נחותים מהמתוכנן, אך במחיר זול בהרבה.

121 יוסף דרור, **הקומנדו הימי אליו וממנו**, הקיבוץ המאוחד, 1981, עמ' 110-141.

122 ב"בני יעקב" דובר גם על רכש צוללות קטנות בדחי 100 טון, שיועדו לזירת ים סוף. עלות שתיהן הוערכה ב-2.2 מיליון דולר, ומסיבות מבצעיות הוחלט לא לרוכשן. הנתונים מתוך מסמך של צוות תכנון "בני יעקב", שכותרתו **טבלת דרישות תקציביות לסד"כ 1962** (א"צ 60/798/1960).

פרס דחף, בן-גוריון גיבה ודרור תמך ואיפשר, וכך הגיעו "תנין" ו"רהב" - צוללות מיושנות אך מתאימות כדי להכניס את חיל הים לזירה התת-ימית המסובכת והמסוכנת. שיקולי פרס היו, כרגיל, מדיניים, צבאיים וכלכליים - שראו למרחקים. הגיבוי של בן-גוריון איפשר לו להתגבר על התנגדות לסקוב, שחשש כי הקמת שייטת נוספת תגזול משאבים מכוחות המחץ ביבשה ובאוויר. בנוסף, לסקוב לא זכה לגיבוי מבן-גוריון ופרס כאשר דרש לסגור את שייטת המשחתות עם הגעת הצוללות. סביר להניח שהמחלוקת בדבר הסד"כ הימי הצטרפה למחלוקות הנוספות שהיו בין פרס ללסקוב בדבר סמכויות הרמטכ"ל, ושהביאו להתפטרות האחרון במאי 1960 ולפרישתו מצה"ל בסוף אותה שנה.¹²³

סיכום

הפער בין התפיסות והציפיות של המטכ"ל לבין אלה של חיל הים לא הצטמצם בעקבות "בני יעקב", וייתכן שאף התרחב. במסגרת התר"ש נרכשו שתי צוללות, והחיל נכנס לזירה התת-ימית; אך הרמטכ"ל ומפקד חיל הים כאחד לא התלהבו מהרעיון. המחלוקת ביניהם התחדשה כשלסקוב הביע שוב את רצונו לסגור את שייטת המשחתות. בשיטות האחרות נמשך ה"ייבוש": אמנם אושר רכש של שלושה סט"רים דיזל חדשים, אך הם לא נרכשו וגם רכש שתי נחתות טנקים לא התבצע.

מבור עמוק להר גבוה: 1960-1962

בקיץ 1958 הוחלט על מהפך בצמרת החיל. ביוני הודיע טנקוס על רצונו לסיים את השירות, ובאוגוסט הציע מנכ"ל משרד הביטחון שמעון פרס את התפקיד לסא"ל יוחאי בן-נון,¹²⁴ שהוקפץ מעל שני ספנים ותיקים - אל"ם שמואל ינאי, סגנו של טנקוס, ואל"ם שלמה אראל. במורשת חיל הים מתואר מינויו של בן-נון כהחלטה משמעתית של לסקוב, לאחר "התחצפות" ינאי, אך סביר להניח שהסיבה הייתה עמוקה יותר.¹²⁵

¹²³ ראו: מתי גולן, **פרס**, תל אביב: שוקן, 1982, עמ' 95.

¹²⁴ במכתב לאישתו תיאר בן-נון את השיחה עם פרס, שאמר כי טנקוס עומד לפרוש והוחלט, על דעת בן-גוריון, פרס "ועוד כמה חברי", שאני [בן-נון] האיש המתאים לעשות מהמיטה החולה [חיל הים] 'עסק', למרות כל מיני קודמים בתור". שיה בן-נון ודיתה גרי (עורכות), **התקופה לקחה אותנו - בן-נון - דיוקן**, תל אביב: משרד הביטחון - ההוצאה לאור, 2003, עמ' 109.

¹²⁵ שור, הלוי, **האש והדממה**, עמ' 207; מייק אלדר, **שיטת 13**, תל אביב: ספריית מעריב, 1993, עמ' 243; וגם: קינן, **במבט לאחור**, עמ' 215.

הרמטכ"לים דיין ולסקוב לא הצליחו להביא את לימון וטנקוס לגבש תפיסות שיהיו מקובלות על המטה הכללי; בעקבות זאת - ראשית, החיל "יובש" מבחינה תקציבית, ושנית, מונה לו מפקד מסוג אחר. בן-נן היה המפקד הראשון של החיל שמקורו בקומנדו הימי ושהביא איתו מעמד אישי וניסיון קרבי: פעולות נועזות בפלי"ם, נטילת חלק בקרבות חטיבת הראל, עיטור הגבורה על חלקו בהטבעת "האמיר פארוק", ספינת הדגל של הצי המצרי במלחמת העצמאות, פיקוד על הקומנדו הימי, תואר בהנדסת ימית ב-MIT (המכון הטכנולוגי של מסצ'וסטס) ופיקוד על ספינות שטח, כולל בקרב ימי. בנוסף, הוא התאפיין בחשיבה מקורית ופורצת דרך. טנקוס נשאר בתפקיד עד לתחילת 1960, לאחר שהתבקש להשלים את הקמת שייטת הצוללות, ובמאסר החליף אותו בן-נן. בפרק זה יתוארו התגבשות התפיסות החדשות ותחילת מהפכת הסטי"לים. כפי שנראה להלן, הצליח בן-נן, יחד עם סגנו אראל ושורה ארוכה של קצינים יצירתיים, לבצע מהפכה תפיסתית וטכנולוגית חרף מכשולים מדיניים בין-לאומיים ואתגרים טכנולוגיים.

התחלה רעה

הדיונים ב"בני יעקב" והעשייה בשנים 1959 עד 1961 מצביעים כי התפיסות של הרמטכ"ל לא השתנו, וכי בתחילת כהונתו של בן-נן גם התפיסות של חיל הים לא השתנו. אמנם הצוללות נכנסו לסד"כ, אך חיל הים רצה לרכוש צוללת שלישית ובקשתו סורבה; כך גם סורבה הבקשה לרכוש שתי ספינות משמר. בנוסף, ביקש חיל הים לרכוש סט"רים חדישים רבים - להרחיב את השייטת ולהוציא מהשירות את שלושת הסט"רים האחרונים שנותרו עם מנועי הבנזין. כפי שאירע ברכש המשחתות והצוללות, שוב עלה הוויכוח אם להסתפק בכלים מעודפי הצי הבריטי, סט"רים מסוג דארק (Dark, שנכנסו לשירות שם בשנת 1954) או לרכוש סט"רים חדשים, למשל מסוג נאסטי (Nasty) הנורווגי.¹²⁶

מנגד, הרמטכ"ל רצה להוציא את המשחתות מהסד"כ אך הדבר לא עלה בידו. נראה שלרמטכ"ל היה קל יותר למנוע רכש אמל"ח מאשר להוציא אמל"ח קיים מהסד"כ. משכך, התרכזו מאמצי החיסכון של הרמטכ"ל בניסיון להדמים את המשחתות, באופן חלקי או מלא, במעין ימ"ח ימי.

126 מסמך לחיל הים, סט"רים - מצע לדיון, 1.4.1960.

בד בבד, פעל חיל הים לשדרוג כוח האש של המשחתות בשני תחומים: ראשית, שיפור מערכת בקרת האש, שכן משיקולים תקציביים ואחרים עדיין לא תוקנו החולשות שהתגלו בקרב עם המשחתות המצרית במלחמת סיני;¹²⁷ שנית, אימוץ טיל ים-ים מסוג לוז שפותח ברפא"ל וטווחו עלה על זה של תותחי המשחתות המצריות; וזאת, לאחר שהניסויים המוצלחים שנעשו במכתש רמון באוגוסט 1959 הצביעו כי הטיל הניסיוני, שפותח ברפא"ל מאז 1952, יכול להיות מבצעי בלחימה יבשתית וימית.¹²⁸

בתכנון הרב-השנתי שהחל ב-1960 עלו שוב המחלוקות הבסיסיות בינו לבין המטכ"ל. יצחק רבין, ראש אג"ם מאז אפריל 1959, הקים ביולי 1960 צוות תכנון בראשות משה בר-תקווה, ראש אג"ם/תכנון, לסד"כ של השנים 1962/4 עד 1966/7; דהיינו, לחמש השנים שאחרי תקופת "בני יעקב". הנחיות רבין לצוות התכנון דומות מאוד לאלה שהיו ביסוד "בני יעקב", וגם הן משקפות את תפיסת הביטחון המסורתית. נסתפק בשתי התייחסויות שלו הנוגעות לחיל הים:

היות גבול משותף ועביר בינינו לבין מדינות ערב מחייב הפניית המאמץ העיקרי לכוחות היבשה והאוויר, בעוד שלמאמץ הימי תנתן עדיפות משנית; סד"כ ח"י [חיל הים] יבנה, בראש ובראשונה, להבטיח שלילת חופש התמרון הימי מאויב והגנת חופי המדינה; שיטת הפעולה תהיה תוקפנית; באם ימצא עיקר הכוח הימי של קע"מ בבסיסיו תבוצע תקיפתו במקומו; באם עיקר כוחות הים של קע"מ ימצאו בים הפתוח, יתוכנן המגע התוקפני כנגדם בזמן ו/או במקום שהסיוע האווירי לח"י ישמש הגורם המאזן את הפער שביחסי הכוחות.

רבין פירט את המשפט האחרון באומרו: "השמדת כוחות הים של האויב, [תתבצע] בשלב מאוחר של המלחמה, תוך שיתוף עם כוחות חיל האוויר אשר יתפנו ממשימתם העיקרית [השגת עליונות אווירית וסיוע בהכרעה

¹²⁷ סדר יום לדיון מטה מתאם של חיל הים, **מערכת בקרת אש - שיפור**, 26.6.1960.

¹²⁸ תיאור מרתק של פיתוח לוז ראו אצל אחד השותפים לתכנון מנגנון ההנחיה: אורי רכב, "פיתוח מערך ים, חלק שני ניסויים 1". המחברים מודים לתא"ל (במיל") ניר מאור, ראש מוזיאון ההעפלה וחיל הים, שהעמיד לרשותם מסמך חשוב זה. ראו גם את הזיכרונות המרתקים לא פחות של הקצין האחראי על הניסויים מטעם חיל הים, תא"ל (במיל") שבתאי לוי, "פיתוח טיל הלז - בהמשך לריאיון שבוצע עם דניאלה רן", אתר amutayam.org.il. שני המחברים מתארים בפירוט רב את נתיב הייסורים הטכנולוגי של פיתוח מערכות הטיל, ובעיקר את הקושי, שלא נפתר, להנחותו רק באופן אופטי.

יבשתית מהירה]. רבין גם קבע שבעיית ההשברה תיפתר על ידי החזקת מלאי נשק, שיאפשר עמידה במצור למשך תקופה של שלושה חודשים לפחות, בכמה מצבים חיוניים.¹²⁹

דברי רבין אינם מפתיעים, שכן דברים דומים הוא השמיע כאלוף פיקוד הצפון. בדיון על סד"כ חיל הים ב"בני יעקב" ב-9 בספטמבר 1958 הוא חזר על העמדה שכונתה בפרקים קודמים "פשרת דיין". באותו דיון הוא גם הביע תקווה שאפשר יהיה להפעיל את טיל הלז גם ממשחתות ישנות.

בישיבת מטכ"ל שהתקיימה ב-31 בדצמבר 1959 בחדר המלחמה השיב רבין לבן-גוריון, שחזר והעלה את החשש ממצור ימי, ודבריו היו ברוח תפיסות דיין-לסקוב שהוצגו בפרקים קודמים:

והיה כי תקרה מלחמה, דומני שהדרך הטובה ביותר להביא לידי הכרעתו של נאצר היא בפיתוח פעולה אווירית יבשתית, שתביא לכיבוש חלקים אלה או אחרים ושבירת הכוח הצבאי, בדבר יותר ריאלי, יותר ממשי ובעל איום רב על נאצר מאשר טיבוע הצי המצרי. אם יופעל חיל הים כאמצעי לוחם הרי הכרעה של הצי המצרי, ולו גם נטביע את מרביתו אין בה משום הכרעה [במלחמה].

לדעתו, התחזקות הצי המצרי אחרי מלחמת סיני הייתה לקח הגנתי שלמד נאצר מפלישת הכוחות הבריטיים-צרפתיים במבצע "מוסקיטר", ולאז דווקא חלק מתפיסות התקפיות לסיבוב הבא נגד ישראל.

עמדות רבין לא הבטיחו טובות לחיל הים, ובתחילת כהונתו של בן-נן אף גדל פער הציפיות, כפי שעולה מהדיונים של החיל עם צוות התכנון. בן-נן העלה רשימת דרישות שלא הייתה מביישת את זו של לימון ב-1953: עד 1965/6 הוא רצה להחליף את כל הסד"כ; וזה, החדש והמבוקש, אמור היה לכלול:

- ארבע משחתות (שיחליפו את "יפו", "אילת" ו"חיפה");
- שלוש צוללות 350 טון חדישות שיחליפו את סוג S;
- שתי צוללות 100 טון חדישות;
- שישה סט"רים גדולים;
- 12 סט"רים בינוניים (שיחליפו את כל הסירות הוותיקות);

¹²⁹ רבין לבר-תקווה, הנחיות לתכנון סד"כ רב-שנתי 1967/62, 28.7.1960 (א"צ).

- שתי ספינות נגד צוללות (נצ"ל);
- שתי ספינות משמר (שיחליפו את הקיימות).

היענות לרשימת קניות זו הייתה מחייבת סכומי עתק: רק ארבע המשחתות (אף שהיו מיד שנייה) וארבעת כלי נצ"ל היו אמורים לעלות 28 מיליון דולר.

חיל הים ציין במכתב הדרישות, כי הסד"כ שעליו ממליץ צוות התכנון "אינו תואם את דרישותינו ואיננו הסד"כ המינימלי הדרוש". הוא הוסיף כי הדרישות מבטאות את תפיסות חיל הים על ייעודו, ואם המטכ"ל מקבלן – הוא "חייב להציב את השינוי בתפיסה לפני הממשלה ולתבוע אמצעים נוספים".¹³⁰

דרישות בן-נון נדחו על ידי המטכ"ל: לא אושר רכש משחתות וספינות נצ"ל, אך אושרה החלפת כל סד"כ הסט"רים והגדלתו בחמש סירות. כמו כן אושר לרכוש שלוש צוללות 350 טון, וברזמן להוציא את סוג S מהסד"כ ולהשאיר את שלוש המשחתות ("חיפה" בתקן מוקטן).¹³¹

לאור ההחלטה, התמקד החיל ברכש סט"רים חדישים, ובנובמבר 1960 יצאה משלחת לאירופה לסקור את השוק (משלחת "חוד"). בראשה עמד צבי אילון, ראש אג"א. אמנם מסקנות הצוות ציינו כי השיקולים המבצעיים מצדיקים רכש סט"רים גרמניים גדולים (180 טון) מסוג יגואר, אולם קבעו כי בגלל מחירו הגבוה (1.8 מיליון דולר) לא ניתן להצטייד בו בהיקף הנדרש. לכן הומלץ לרכוש סט"רים נורווגיים קטנים ממנו (רק 80 טון) מסוג נאסטי, שמחירם 800 אלף דולר לכלי.¹³²

בן-נון תמך בהמלצה, לאחר שמיד עם כניסתו לתפקיד הוא ביטל החלטה של קודמו להצטייד בסט"רים משומשים מסוג דארק. הוא ביקש ליישם את הסיכום של "בני יעקב" ולהצטייד מיד בשש נאסטי (לרכוש ארבע מנורווגיה ולקבל "בהשאלה" שתיים מהצי הגרמני) ועדיין לא להזמין

¹³⁰ סא"ל א. בוצר לראש אג"מ/תכנון, **סד"כ ח"י 64/65**, 30.12.1960. נוסח המכתב מעלה השערה שחיל הים קיווה כי הצוללות והסט"רים המבוקשים יתקבלו כסיוע מגרמניה, במסגרת ההסכמים שרקם שמעון פרס, ולא יחייבו הוצאה תקציבית. ראו, דיון להלן בסיוע הגרמני.

¹³¹ סא"ל א. אורן, ראש ענף ים/1, לראש אג"מ/תכנון, **נתוני חיל הים לתכנית סד"כ תלת שנתית**, 65-62, 1.6.61.

¹³² **דו"ח צוות "חוד"**, 8.1.1961 (א"צ 36/332/2007). ראו גם תיאור של חבר המשלחת: שושן, **הקרב האחרון של המשחתת אילת**, עמ' 138-145.

סירות גדולות מסוג יגואר.¹³³

בדיון אצל הרמטכ"ל ב-23 ביוני 1961 אושרה רק הכנסת שמונה נאסטי לסד"כ - שתי סירות שיתקבלו מהצי הגרמני ושש שיירכשו בנורווגיה, במהלך תר"ש "חשמונאים".¹³⁴ אך לא אושר רכש כלים נוספים מהרשימה שביקש חיל הים.¹³⁵

האור בקצה המנהרה היה האישור להמשיך בפיתוח טיל ים-ים מסוג לוז, במטרה להתקינו על המשחתות ובכך לספק מענה לטווח העדיף של תותחי הסקורי. הלוז תוכנן להיכנס לשימוש מבצעי על המשחתות בשנת 1962/3, ובחיל הים קיוו שפיתוח נוסף שלו יאפשר להתקינו גם בסט"רים. התקווה של חיל הים התבססה על תוצאות חיוביות של שני ניסויים שערכו אנשי רפא"ל בטיל: ב-19 במאי 1959 - ירי ממשחתת שפגע במטרה ימית במרחק 7 ק"מ; וב-2 באפריל 1960 פגיעה במטרה יבשתית במכתש רמון בטווח 14 ק"מ.¹³⁶

בזיכרונותיו סיפר מרדור, מנכ"ל רפא"ל, על עמדת אנשי חיל הים לפני הניסויים המכריעים של אפריל 1960. לדבריהם:

יקבע הטיל את הכדאיות של חיל הים, וגורל החיל תלוי במידה רבה בטיל כזה [...]. הם עשו השוואות בין הטיל לבין התותחים של המשחתת המצרית מדגם "סקורי", מתוצרת בריה"מ והיחס בכוח האש, טווח הירי וסיכויי הפגיעה של הטיל. אנשי חיל הים הדגישו, כי גם אם תהיה תקלה, לא ישפיע הדבר עליהם, כי הניסויים בעבר כבר שימשו להם הוכחה מספקת.¹³⁷

לא רק בחיל הים נלהבו מתוצאות הניסויים. במאי 1960 הוענקו פרסי ביטחון ישראל לצוותים שפיתחו את מנגנון ההנחיה (הניהוג, בלשון אותם ימים) של הטיל ואת חומר ההדף שהגדיל את טווחו ל-27 ק"מ.

¹³³ יוחאי בן-נחן לראש אגף חינוך במשרד הביטחון, 16.1.1961 (א"צ 36/332/2007). הוא הסביר שעדיף לחכות, שכן ייתכן שבעתיד הקרוב ניתן יהיה לרכוש סט"רים חדישים עם מנוע טורבו-סילון, בעוד היגואר צויד במנועי דיזל "רגילים" של מרצדס.

¹³⁴ אל"מ שלמה אראל למחלקת חינוך 3, משהב"ט, 6.6.1961 (א"צ 36/332/2007).

¹³⁵ תזכיר ענף ים/1 מיום 31.5.1961. בנוסף, אושר רכש של עוד שלושה נט"קים עבור זירת ים סוף. הנדיבות בנט"קים ביטאה גם רצון לספק תעסוקה לחברת מספנות ישראל הממשלתית, שקמה זה עתה. ראו גם: גרינברג, **חשבון ועוצמה**, עמ' 200, לוח 25.

¹³⁶ ראו תיאור של פיתוח הטיל אצל: מוניה מ. מרדור, **רפא"ל**, תל אביב: משרד הביטחון - ההוצאה לאור, 1981, עמ' 252-257, 268-283. ראו גם הערה 126 לעיל.

¹³⁷ מרדור, **רפא"ל**, עמ' 272.

למרבה הצער, ניסויים מאוחרים יותר העלו כי מערכת ההנחיה האופטית שהותקנה בלוז אינה מאפשרת לפגוע במטרות ימיות, ולכן הוא יועד רק לחיל התותחנים, שכלל לא רצה בו.

לסיכום, תחילת כהונת בן-נון לא בישרה צמצום בפער התפיסות בין המטכ"ל לחיל הים. היעדים שהציב המפקד החדש לחיל היו דומים לאלה של קודמיו, וכך גם הדרישות לסד"כ. תגובת המטכ"ל גם היא הייתה במתכונת המוכרת: לא משחתות נוספות, לא צוללות חדישות, כן סט"רים ואמצעים לקומנדו הימי (אף כי לא בכמויות שביקש החיל). זאת משום שהחיל עדיין לא הציג תפיסות חדשות, מצד אחד, והיקף התקציבים שנדרשו לצורך "חשמונאים", מצד שני. נזכיר, כי במהלך התר"ש (1962/3-1964/5) תוכנן רכש אווירי רחב היקף - 59 מטוסי מיראז', 12 נורדים ו-16 מסוקי סער. ביבשה תוכננה הצטיידות בטנקים מודרניים (צנטוריון או טנק "אירופאי", שהייתה ציפייה כי הצרפתים והגרמנים יבנו יחד) לחמישה גדודים נוספים, הוספת שבעה גדודי תותחים מתנייעים וחמישה גדודי מרגמות מתנייעות. נוסף לכך כ-700 זחל"מים, הסבת שרמנים, רכש אמצעים נ"ט - ונגיע להצטיידות ביבשה בסכום 75 מיליון ל"י (שהיו שוות בערך ל-42 מיליון דולר), רוב רובה רכש בחו"ל.

סוף טוב

אחרי דיון מטכ"לי שהתקיים בינואר 1963, החמיא הרמטכ"ל צבי צור לבן-נון:

הצגת תכנית העבודה של חיל הים נערכה בבהירות ותכליתיות והוצגה כדבעי. למרות חוסר הידיעה הקיים כיום לגבי כמה מהנושאים שהשפעתם תהיה מכרעת על התפתחותו של החיל, אני משוכנע שיהיה בכוחו של חיל הים להתאים עצמו לכלים חדישים ולשיטות לחימה חדשות - במינימום זמן ואמצעים.¹³⁸

גם ויצמן התבטא בדיון במילים חמות: "מה שהוגש על ידי חיל הים זה משהו [רציני] ופעם אחת אפשר [סוף-סוף] לגשת לדיון ליד השולחן". פרוטוקול הישיבה מלמד שבן-נון לא חרג מהערכת המצב המוכרת של חיל

¹³⁸ צור אל בן-נון, 26.2.1963, בעקבות ישיבת המטכ"ל ביום 21.1.1963, שעסקה בהערכת מצב לזירה הימית 1964/5 (א"צ 172/847/1962). הדברים להלן מתבססים על פרוטוקול הישיבה.

הים: הים היה אותו ים ותיאור האיומים שנובעים ממנו, גם הוא נותר בעינו (מצור ימי, הפגזת רצועת החוף). כמו קודמיו, גם הוא דרש סכומי עתק למימון המענה – 60 מיליון דולר.

אם כך, מהן ההתפתחויות שאפשרו לבן-נון לשכנע את המטכ"ל – דבר שלא עלה בידו קודמיו?

איום חדש – בשנת 1962 החלה ברית המועצות לספק לצי המצרי סירות טילים מהירות מסוג קמאר, שצוידו בטיל מונחה מכ"ם שטווחו עשרות קילומטרים והוא בעל ראש קרבי במשקל חצי טון. המשחתות הישנות של חיל הים לא היו מסוגלות להתמודד עם האיום החדש. בלשונו של רבין: "הן [הקמאר] מטאטאות, פחות או יותר, את אוניות השטח האחרות [...] ביום ובלילה". הוא הוסיף כי הן יכולות לתקוף מתקני חוף מטווח רחוק, ולחיל האוויר ולצוללות אין מענה נגד הקמאר.

מקור מימון חדש – פגישת הקנצלר אדנאואר עם בן-גוריון במארס 1960 תורגמה על ידי השר הגרמני שטראוס ושמעון פרס להסכם מפורט לסיוע צבאי ב-1962, במסגרתו התחייבה גרמניה לספק לצה"ל אמצעי לחימה בסך 300 מיליון מארק (75 מיליון דולר) מייצור גרמני או אחר. עיקר הסיוע נוצל לרכש מסוקים S-58 (בארצות הברית), מטוסי נורד ופוגה מגיסטר, תותחי נ"מ מונחי מכ"ם וסוגים רבים של תחמושת.¹³⁹ הנתח של חיל הים היה אמור להיות 23 מיליון דולר, והוא נועד לרכש שלוש צוללות גרמניות מודרניות ושמונה סט"רים נאסטי.¹⁴⁰ על נפתולי הסיוע יכולה להעיד העובדה שנאסטי יוצרו בנורווגיה, וגרמניה התחייבה לקנות סירות כאלה כרכש גומלין לצוללות שנוורוגיה רכשה ממנה. אך הצי הגרמני לא רצה בנאסטי וכוונת הממשלה הייתה לרכוש אותן ולהעבירן לחיל הים הישראלי.¹⁴¹

ההסכם עם גרמניה לא נחקר דיו, ואין לדעת איך נקבע הנתח לחיל הים ואם הוא נקבע על ידי גרמניה שרצתה לספק תעסוקה למספנותיה או על פי שיקולים אחרים. גם הרמטכ"ל צור לא ידע. בתשובה לשאלה בנושא זה

¹³⁹ גרינברג, **חשבון ועוצמה**, עמ' 181-183, פירט את האמל"ח שהגיע עד 1964 והסתכם ב-64 מיליון דולר ואשר עדיין לא היו בו פריטים עבור חיל הים.

¹⁴⁰ שלמה אראל למפקד החיל, **סד"כ סטי"לים – סקירת התפתחות**, 10.6.1965 (א"צ 150/653/1972).

¹⁴¹ מסמכים מתיק מנה"ר-ים, **שלכת** (א"צ 36/332/2007).

של אלוף משה גורן, הוא אמר: "קשה לתת לזה תשובה. שמעון [פרס] אמר שיש איזה 'שפיל' [גמישות] אבל אינני חושב ששמעון יכול לתת תשובה מספיק ברורה".

סיכום הדיון במטכ"ל על ידי צור מלמד, כי הוא דבק בתפיסת הביטחון המסורתית ואמר דברים ברורים: "אם לא יהיו 20 מיליון הדולרים מגרמניה לא יעזור שום דבר - לא נוכל להשקיע בסד"כ חיל הים". צור הוסיף כי הוא מעדיף לרכוש ב-20 מיליון הדולרים שהוקצבו לחיל הים עוד הליקופטרים, אך הדבר לא ניתן. גם רבין אמר דברים דומים.

פתרון מבצעי-טכנולוגי חדש - שתי ההתפתחויות דלעיל היו חיצוניות לחיל הים, אך בן-נון הצליח לרתום אותן לתפיסה חילית חדשה בתכלית. הוא הציג תוכנית מהפכנית, ולפיה יצטייד החיל בספינות טילים (סטי"לים) ויוציא את המשחתות, הסט"רים, סת"חים (ספינות תותחים) וסמ"רים (סירות משמר). במקום "צי מאוזן" הכולל ספינות שטח מעטות מדי מסוגים רבים מדי, הוצעה שייטת גדולה של סטי"לים, שתוכל להתמודד עם כל כלי השטח של המצרים וגם נגד צוללות ותקיפות מהאוויר. כפי שאמר בן-נון, הצעתו הייתה שונה מתפיסות קודמות של החיל, שקראו "להתעצם על פני חלילו של האויב". במילים אחרות, הוא קיבל את תפיסת המטכ"ל שכינינו בניין כוח על פי "היתרון היחסי" ולא לפי גישת "המענה".

רעיון הסטי"לים החל להתגבש בחיל הים עם כניסת בן-נון לתפקידו, אבל הוא קיבל משנה תוקף ב-1962 עם העברת פיתוח הטיל לוז מרפא"ל לתעשייה האווירית; שם החל להיבנות מנגנון הנחיה מכ"מי שעקף את הבעיות שהתגלו בהנחיה האופטית (הטיל גם קיבל שם חדש - "גבריא"ל). בן-נון אמר: "יש תקוות לא קטנות - הן לגבי ביצועי הטיל והן לגבי קצב פיתוחו".

מתוך סיכום הדיון על ידי צור ורבין ניתן ללמוד, כי שניהם המשיכו לדבוק בתפיסת הביטחון של קודמיהם אך התאימו אותה למציאות החדשה - איום הקמאר, האפשרויות שנפתחו בעקבות המימון מגרמניה ופריצת הדרך הטכנולוגית של בן-נון. עם זאת, החלטותיהם היו זהירות מהבחינה התקציבית. בן-נון ביקש תקציב לארבע צוללות חדישות ו-16 סטי"לים. הוא לא קיבל את מלוא מבוקשו - לא לגבי מספר הצוללות

וגודלן ולא לגבי מספר הסטי"לים וגודלם;¹⁴² אך הוא קיבל אישור להמשיך ולפתח את הסטי"לים, כלים מהפכניים שפיתוחם היה עמוס בסיכונים טכנולוגיים ותורתיים. בן-נון ויתר על הפלטפורמות המסורתיות, וכך קיבל אישור לפתח פלטפורמות חדשות, והמטכ"ל קיבל בתמורה תפיסה ימית שתאמה עם תפיסת הביטחון.

הכותרת שניתנה לפרק הזה - "סוף טוב" - עלולה להטעות, שכן אחרי קבלת האור הירוק מהמטכ"ל, נכנס חיל הים לפרויקט אדיר (מבצע "שלכת") לפיתוח ולבניית ספינות סער וטילי גבריאלי, שהיה רצוף באין-ספור בעיות טכנולוגיות ואחרות. היה צריך להמציא טיל מונחה-מכ"ם ולוחד מים ואמצעי לוחמה אלקטרונית, לרכוש תותחים חדישים וגם אמצעים נגד צוללות, ולשלב את כל המערכות בגוף ספינה לא גדולה; כל זאת, מבלי שניתן היה להעתיק רעיונות מצייס אחרים. נוסף לכך היה צורך, ב-רבזמן, לשנות את תרבות הלחימה של חיל הים, לבנות תורת לחימה וגם להתגבר על קשיים מדיניים, שבשיאם הוטל אמברגו צרפתי על הספינות שנבנו בשרבורג. אין פלא שהפרויקט התארך מעבר למתוכנן, ושהסטי"לים לא הספיקו להגיע לישראל לפני מלחמת ששת הימים.

נושאים אלה תוארו בפירוט רב בעבודה אחרת,¹⁴³ וכאן נסתפק בקביעה שהסטי"לים הכריעו את ציי סוריה ומצרים במלחמת יום הכיפורים; הם גם היו החלוץ של הייצוא הביטחוני המתקדם ואולי גם השלב ההכרחי להפיכת חיל הים לזרוע אסטרטגית.¹⁴⁴

סיכום

הוויכוחים על הסד"כ הימי שהתגלעו בשנות החמישים היו הביטוי הכמותי לפער תפיסות עמוק בין הרמטכ"לים ל"זרוע סוררת": ארבע או שתי משחתות? חדשות ויקרות או זולות ומיושנות? שלוש צוללות או שתים? חדשות ויקרות או זולות ומיושנות? בשאלות אלה התמקדו המחלוקות בין המטכ"ל לחיל הים.

¹⁴² המטכ"ל אישר להזמין שישה סטי"לים עם אופציה לרכישת שישה נוספים. האופציה מומשה בשנת 1966, וכך מנתה השיטת 12 כלים. תיאור מפורט של ההתפתחות, כולל הקיצוץ התקציבי שניחת על הפרויקט, ראו: הראל, **לפניך הים**, עמ' 252-255.

¹⁴³ רן, **התפתחותו של חיל הים**, עמ' 22.

¹⁴⁴ שאול ברונפלד, **המהפכה בעניינים ימיים - שיטת הסטי"לים**. המאמר מתאר בפירוט את נתיב הייסורים בפיתוח האמל"ח ובהקמת השיטת, בעיקר בעמ' 38-50.

בצד אחד ניצבו ראשי החיל, שרצו באופן טבעי להאדיר אותו במשימות, סד"כ ותקציבים. הם טענו כי ישראל חשופה למצור ימי שיטיל הצי המצרי בטווחים רחוקים, וחיל האוויר לא יוכל להגיע אליהם. משכך, הם תבעו סד"כ של "צי מאוזן" - ספינות שטח גדולות וקטנות, צוללות וגם תותחי חוף וקומנדו ימי. הם גם רצו להכפיף לחיל הים את המטוסים שיבצעו סיורים ותקיפות בים. החיל דרש "צי מאוזן", שיאפשר לספינותיו להשמיד את הצי המצרי בקרב הכרעה ימי, לסלק את האיום על ההשברה ועל רצועת החוף, וגם לסייע לכוחות היבשה לבצע איגופים ימיים. חזון החיל נשען על הניסיון ההיסטורי של המעצמות הימיות, בעיקר במלחמת העולם השנייה, ועל מורשת הצי הבריטי לדורותיו.

מנגד ניצב המטכ"ל שהוטל עליו לבנות כוחות - אוויר, שריון וצנחנים - שיכריעו בלחימה היבשתית; משימת ענק שהמטכ"ל נדרש לבצעה במשאבים זעומים מאוד. חברי המטכ"ל הסתפקו במשמר חופים וסירבו להשקיע בסד"כ השאפתני והיקר שדרש חיל הים. דחיית מרבית הדרישות של החיל בשנות החמישים נשענה על השיקולים הבאים: ראשית, ההסתברות להטלת מצור ימי לא הייתה גבוהה, ואפשר היה לתכנן דרכי פעולה אחרות, זולות יותר. שנית, בגלל דלות התקציבים והמחסור בכוח אדם, לא ניתן היה להקצות לחיל הים את הסד"כ המבוקש. גורם שלישי, שצף בעקבות מלחמת סיני - חוסר האמון של הרמטכ"ל דיין ביכולות חיל הים.

עד לשנת 1962 נהג המטכ"ל להקציב לחיל את המינימום הנדרש לשמר יכולות בסיסיות, תחילה במשחתות ואחר כך בצוללות. זה היה פתרון קל, "שחסך" למטכ"ל את המאמץ שנדרש על מנת לחבר את חיל הים לצה"ל. באותן שנים נזקק החיל להכוונה מטכ"לית, שכן לאנשיו הייתה מורשת לחימה מוגבלת, והערכים הקרביים שדיין הנחיל במאמצים רבים ללוחמים ביבשה לא הגיעו עד חיפה; יעיד על כך גם הזלזול של צמרת החיל בקומנדו הימי.

המטכ"ל מצידו העדיף לעסוק בנושאים שהיו בלב תפיסת הביטחון ובבניין כוח שיממש אותה. הייתה לו עבודה רבה, גם ללא טיפול יסודי בנושאי חיל הים. לדוגמה, המטכ"ל לא בחן ברצינות את דרך הפעולה האווירית לאבטחת ההשברה - שילוב של מטוסי סיור ותקיפה לטווח ארוך. מדובר בנושא שעבודת חקר ביצועים הייתה יכולה להבהירו וכן

הייתה יכולה להסיר גורם למתח מיותר בין הזרועות. דוגמה זו, לצד דוגמאות מאוחרות יותר, מצביעה על נטייה כרונית של המטכ"ל לא להיכנס לעומק המחלוקות בין הזרועות ואף בין חילות היבשה.

משבר האמון בין החיל למטכ"ל החל בתקופת הרמטכ"ל דורי, המשיך בתקופת ידין ומקלף והתעצם בתקופת דיין, ונמשך גם אצל לסקוב וצור; כך שאין מדובר בשאלה אישית הנובעת מאופיו של רמטכ"ל מסוים. הדרך שנבחרה ליישוב משבר האמון הייתה בראש ובראשונה מינוי מפקד לחיל מסוג חדש. כבר בסוף 1958 הוחלט למנות את יוחאי בן-נחן כמפקד החיל ולדלג מעל דור המפקדים שצמחו בשיטת ספינות השטח הגדולות והובילו אותה. בן-נחן נכנס לתפקיד בראשית 1960, ותחילת דרכו אופיינה בהמשך התביעות המסורתיות לסד"כ גדול ויקר. העלילה התפתלה והסתבכה אחרי כניסתו לתפקיד, וניתן ללמוד ממנה רבות על דרכי העקלתון שבהן מתפתחת מהפכה בעניינים צבאיים.

הסוף הטוב: בן-נחן הצליח לחלץ את החיל ממשבר ולזכות בתמיכת המטכ"ל בתפיסותיו החדשות, שמימושן היה מהפכת הסטי"לים. הוא ואנשיו זיהו את הסיכונים הגדולים שנבעו מחיזוק הצי המצרי בסירות טילים מסוג קמאר, והשכילו לנצל את מקור המימון החדש שנפתח בגרמניה ואת הפיתוחים שנעשו ברפא"ל ובתעשייה האווירית לטיל ים-ים. כך נולדו ספינות סער והטיל גבראל ותורת הלחימה שפותחה עבורם. כל השאר הוא היסטוריה - במלוא מובן הביטוי.

בחוכמה **שלאחר מעשה** אפשר לתת לשני הצדדים מספר "עצות":
למפקדי חיל הים (או זרועות אחרות במצב דומה) - הישועה לזרוע "תקועה" חייבת לבוא מתוכה היא. אם לא כן, המטכ"ל לא "יתעסק" איתה או שיכפה עליה תפיסות שאינן לרוחה. המטכ"ל עלול ליבש תקציבים, לדלג על שכבת מפקדים ואף להצניח מפקד מהחוץ. המשימות, הסד"כ והתקציבים לא ייושעו מציטוט כתבי אדמירל מיהאן והתבססות על לקחי המצור על בריטניה בשתי מלחמות העולם. החיל צריך להתחבר לאילוצים המטכ"ליים והלאומיים ולהבין שהוא לעולם לא יהיה ה"סניור סרוויס", וגם אין לקוות לצמידות למעמדו של חיל האוויר. בנוסף, לא כדאי לבנות על מילים גבוהות של מדינאים, כמו התלהבות בן-גוריון מהקמת "צי עברי אחרי אלפיים שנה"; שכן הדרג המדיני אינו נוהג, בדרך כלל, לערער על החלטות הרמטכ"לים בנושאי הקצאת משאבים.

לרמטכ"לים - המטכ"ל חייב להתנהג כמבוגר אחראי; אל לו לאפשר "התברברות" של חיל אף אם לא נועד לו תפקיד מרכזי בתפיסת הביטחון. ייבוש הוא פתרון לטווח קצר בלבד, ואחריו חייב להתקיים בירור יסודי של הפער בתפיסות. מילא דיין, חסר הסבלנות והמתמקד ב"סוסים אבירים", אבל מה בדבר ראש אג"ם שלו והרמטכ"לים שבאו אחריו? בנוסף, מפקדי הזרועות והחילות חייבים להתאפק, למרות הפיתוי לקחת שלל מקיצוצי תקציב של אלופים אחרים.

מילה אחרונה: היום - סוף העשור השני למאה ה-21 - קשה מאוד לנתח ולשפוט את התנהלות המטכ"ל וחיל הים בשנות החמישים של המאה ה-20. הפער העצום ששרר אז בין כובד המשימות לבין דלות המשאבים הוא בלתי נתפס היום. משכך, צריך לכבד את הערכות והחלטות המפקדים, גם את אלה שבמרחק של כ-60 שנים אינן נראות הטובות ביותר.